

België / Belgique
P.B.
Antwerpen X
8/5572

afgiftekantoor Antwerpen X

vivat academia

tijdschrift van het Verbond der Vlaamse Academics
driemaandelijks nr 117 oktober, november, december 2002

*The price of greatness
is responsibility*

*Sir Winston Churchill
(Brits staatsman)*

Inhoud

Alles wel beschouwd (Frank Judo)	167
Actuele betekenis van Carl Schmitt voor Vlaanderen (Jaak Peeters)	169
Een Monroe-doctrine voor de wereld (Jozef Ostyn)	182
Mnemosyne en Kleio (Herman Simissen)	197
Anti-Amerikaanse obsessie (Alain Mouton)	214
Het KVHV bestaat honderd jaar: Bij een jubileumboek (Pieter Jan Verstraete)	218

secretariaat: Passendalestraat 1A
tel 03/366.18.50, fax 03/366.60.45
e-mail: vva@vvb.org, <http://vva.vvb.org>, giro 000-0429238-13

verantwoordelijke uitgever: M. Storme
Passendalestraat 1A
2600 Berchem

Alles wel beschouwd

Mr Drs Frank Judo

Vloeken in de kerk

Wie beweert dat een mens nooit jonger wordt, mag dan al blijk geven van gedegen medische kennis, maar veel lezen is er voor hem blijkbaar niet bij. Een recent gelezen boek, Luc Beyer de Rykes *Les lys de Flandre. Vie et mort des francophones de Flandre* is er bijvoorbeeld perfect in geslaagd me enkele jaren terug te voeren in de tijd.

Aan het begin van mijn studententijd had ik namelijk het genoegen als huisgenoot een Westvlaams medestudent te hebben, die ernstige studies in de landbouwwetenschap combineerde met de meer frivole bezigheden, waarvan geen zinnig mens ontkent dat zij een onderdeel van de hogere studies vormen. Niet deze kenmerken, maar zijn gevoel voor humor en zijn lectuur van een plaatselijk tijdschrift deden hem toch iet of wat opvallen binnen de "kotgemeenschap".

Het plaatselijke tijdschrift is intussen reeds enige tijd *ad patres*, en net als de *Courrier du Littoral* is ook de *Courrier de Gand* opgegaan in de – overigens met talent geschreven – *Semaine d'Anvers*. Luc Beyer betreft deze evolutie, met een emotie die soms doet vergeten dat er ook rationele argumenten zijn voor hetgeen hij voorstaat: de erkenning van de Franstalige cultuur in Vlaanderen.

De hele vraag is natuurlijk wat men onder "erkenning" verstaat. Is het een minderhedenstatuut, conform de verlangens van mevrouw Nabholz-Haideger? Het zou me verbazen. Sommige minderheden zijn aan niets meer allergisch dan aan een statuut, en de Franstalige kringen in Brugge, Gent en Antwerpen zijn te trots om zich te laten herleiden tot iets als de "Palestijnen van de périphérie".

Anderzijds mag men vanuit Vlaams standpunt niet uit het oog verliezen dat een beleid – bewust of onbewust van aard – dat als gevolg heeft dat bovengenoemde *Semaine* uit de rekken verdwijnt en *Exploration du Monde* niet langer Kortrijk aandoet niet de minste meerwaarde biedt voor de ontplooiing van het Vlaamse zelfbestuur.

Op korte termijn kan worden vastgesteld dat dergelijke beperkte fenomenen geen gevolg hebben voor het globale evenwicht in ons land. Er is een fundamenteel verschil tussen de werking van een

Het VVA ontstond begin vorige eeuw als groepering van regionale oud-studentenkringen en heeft tot doel:

- culturele en maatschappelijke vorming ;
- verspreiding van wetenschap en cultuur ;
- behartiging van de belangen van academici, in het bijzonder het universitair onderwijs en onderzoek en permanente vorming ;
- ijveren voor verdere Vlaamse ontvoogding en ontplooiing van de Nederlandse cultuur.

Er zijn VVA-afdelingen in Oostende, Brugge, Ieper, Kortrijk, Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Taxandria, Klein-Brabant, Campinia, Brussel, Leuven-Hageland en Limburg.

Algemeen secretariaat

Rita WARDENIER

adres: Waversesteeweg 288, 1040 Brussel

gsm: 0472 89 33 99

fax: 02 412 42 00

e-mail: rwardenier@hotmail.com

Administratief secretariaat

Mia CUYPERS

adres: Passendalestraat 1 A, 2600 Berchem

tel: 03 366 18 50

fax: 03 366 60 45

e-mail: vva@vvb.org

expansionistisch instrument als *Carrefour* en al wat ermee samenhangt in Vlaams-Brabant, en een in wezen op het *status quo ante* gerichte organiseren van culturele activiteiten aan de kust of in Antwerpen. Het zou niet van strategisch inzicht getuigen beide fenomenen gelijk te stellen en zo twee groepen Franstalige Vlamingen, die in wezen niets met mekaar te maken hebben, tot objectieve bondgenoten te maken.

Op langere termijn is er echter meer aanleiding tot bezorgdheid. Zoals ten overvloede blijkt uit Beyers interessante boekje, voelt Franstalig Vlaanderen zich dermate bedreigd in zijn bestaan (blijkbaar een andere vorm van het subjectieve gevoel van onveiligheid), dat het niets meer verwacht van België – laat staan van Vlaanderen – maar zijn heil zoekt in het grote Franse vaderland en het manna dat aanwaait uit het zuiden. Onrechtstreeks draagt een ongenueanceerde verwerping van al wat Frans is dus bij tot het creëren van een Frans bruggenhoofd in Vlaanderen, met alle gevolgen van dien.

Als iets omschreven kan worden als een ongewenst gevolg, is het wel dat. De geschiedenis van onze streken leert ten overvloede dat Vlaanderen niets te winnen heeft met een relevante Franse aanwezigheid in onze contreien. Zodoende kan men zich met reden de vraag stellen of een verstandig Vlaamse francofonie-beleid er niet in zou bestaan voortaan Verhaeren en Maeterlinck enkele bijkomende straatnamen te schenken en de traditionele Franstalige pers in Vlaanderen te ondersteunen, op één stringente voorwaarde: afstand te doen van elke ondersteuning van buiten de landsgrenzen, hetzij gewestelijk, hetzij statelijk.

Actuele betekenis van Carl Schmitt voor Vlaanderen

Lic. Jaak Peeters

Sedert enige tijd mag de Duitse jurist en politiek filosoof Carl Schmitt (1888-1985) zich verheugen in een toegenomen belangstelling in Nederland en Vlaanderen. Die toenemende belangstelling valt af te leiden uit het recente verschijnen van het door Theo de Wit geredigeerde "*Het begrip politiek*"¹ en uit de bijdrage, in dit tijdschrift, van Piet Tommissen over de receptie van Carl Schmitt.² Ook in Braeckmans *Onbehagen met de Moderniteit*³ wordt een uitvoerig stuk over Schmitt opgenomen, waar hij opgevoerd wordt als een conservatief denker.

Schmitts opvattingen, die in meer dan één opzicht een opmerkelijke overeenkomst vertonen met de denkbeelden van Hannah Arendt⁴ blijken, bij nader toezien, razend actueel. Zijn inzichten over de noodzaak van de pluraliteit in de politiek verschaffen een hoogst interessante verheldering van de gebeurtenissen rondom ons. Die verheldering betreft niet alleen de dingen binnenslands, maar is ook van toepassing op de actuele internationale politieke ontwikkelingen.

Schmitts opvattingen lijken mij alleszins veel overtuigender en in ieder geval veel rijker dan de nochtans overdadig in het licht gestelde *Clash of civilisations* van Huntington, van wiens opvattingen er sinds de dagen van Toynbee wel meer versies het levenslicht zagen, al konden die zich niet allemaal over een even grote aandacht verheugen.

In wat volgt zal ik eerst een kort overzicht geven van wat ikzelf ervaar als Schmitts interessantse inzichten. Vervolgens zal ik de fundamentele boodschap van Schmitt trachten weer te geven. Daarna zal ik ingaan op enkele voor eenieder constateerbare wereldomspannende tendenties en tenslotte zal ik afsluiten met enkele beschouwingen over de actuele betekenis van Schmitt voor Vlaanderen in het licht van de beschreven mondiale ontwikkelingen.

Het begrip politiek en de theorie van de neutralisering ervan

'Het begrip *staat* veronderstelt politiek' Zo luidt de openingszin van Schmitts beroemde tekst. Geen staat dus, zonder politiek, want de staat is het toneel van het politieke bedrijf bij uitstek. Dat was zo in het Oude

Griekenland, op de *agora* van Athene, en dat is nog steeds zo in de hedendaagse, gesofisticeerde politieke machinerieën die we staten noemen. Maar wat is nu *politiek*?

Voor Hannah Arendt is het politieke terrein dit van *het handelen*. De wereld van de fysieke arbeid, die van de productie en die van de economie zijn volgens haar niet het terrein van de politiek. In het handelen vindt, zo schrijft Arendt in de zuiverste Heideggeriaanse stijl, een zelfonthulling van de handelende mens plaats.⁵ In die hoedanigheid, dus als handelend wezen, verschijnt de mens in zijn volle pluraliteit, in zijn volwaardige uniciteit, als individueel en subjectief centrum van bewust kiezend gedrag.⁶ "Het ligt in het wezen van beginnen – en beginnen is kenmerkend voor het handelen, meent Arendt (j.p.) – opgesloten dat een begin wordt gemaakt met iets nieuws dat niet vanzelfsprekend kan worden verwacht van, niet rechtstreeks en onvermijdelijk voortvloeit uit wat er ook aan vooraf mag zijn gegaan."⁷

Arendt vindt dus dat de sfeer van het politieke een heel eigen karakter bezit, dat alleen maar vanuit die sfeer zelf en met de begrippen uit de sfeer adequaat kan worden begrepen.

Zo is het ook gesteld met Carl Schmitt. "Tot een begripsbepaling van het politieke kunnen we uitsluitend komen de door de specifiek politieke categorieën bloot te leggen en te identificeren."⁸ Wat vindt Schmitt dan de typische, onderscheidende kenmerken van het politieke bedrijf? De specifiek politieke onderscheiding waartoe politieke handelingen en motieven herleid kunnen worden is de onderscheiding van *vriend* en *vijand*. Schmitt zelf zegt dat deze bepaling nauwelijks als een inhoudelijke bepaling kan worden gezien, eerder als een omschrijving, maar wel eentje dat effectief in het gebruik is.

Wat is dan een "vijand"? Want per slot van rekening verbiedt een religie zoals het Christendom de toepassing van het vijandbegrip. Zegt de Bijbel niet dat we onze vijanden lief moeten hebben? Schmitt is zich deze moeilijkheid vanzelfsprekend bewust. Hij pareert deze opmerking door erop te wijzen dat het begrip "vijand" niet slaat op de tegenstander of de concurrent in het algemeen, noch op de tegenstander die men haat. De vijand is slechts een 'tenminste eventueel – dit is: een volgens een reële mogelijkheid strijdende collectiviteit die tegenover een andere collectiviteit staat.⁹ Zo'n vijand is een *publieke* vijand, de *polemios*, niet de *echtros*. De vijand moet dus niet worden uitgeroeid: hij moet worden verslagen. Politiek is een kwestie van macht, van boven – respectievelijk

onderschikking. Het gaat erom wie de lakens uitdeelt, en wie ze moet ontvangen.

De ultieme manifestatie van dit vriend-vijandcomplex ziet Carl Schmitt in de oorlog. De oorlog is in Vlaamse hoedanigheid taboe. Velen onder ons verklaren elk jaar opnieuw in Diksmuide de oorlog aan de oorlog. Schmitt wijst er terloops fijntjes op, dat een dergelijke oorlog tegen de oorlog òók wel eens méér politieke trekken zou kunnen hebben dan ons lief is. Carl Schmitt wijst er uitdrukkelijk op dat het onmogelijk is de oorlog buiten de wet te plaatsen. Dat kan immers slechts door die volkeren, godsdiensten of welke collectiviteiten dan ook, die men voor de oorzaak van het bestaan zelf van de oorlog houdt, tot ultieme vijand te verklaren. Aldus verschijnt het vriend- vijandbeeld langs een omweg dan toch maar weer.¹⁰ Meer zelfs: dergelijke kruistochtachtige oorlogen om 'voorgoed' de 'definitieve' vrede te vestigen zijn noodzakelijk ongemeen bloedig. De definitieve vrede voorgoed vestigen kàn immers maar door de tegenstander in de meest letterlijke zin uit te roeien. Voor de aandachtige lezer rijst hierbij zeker het beeld van de Amerikaanse leider Bush, die met de bijbel in de ene hand en het geweer in de andere, het *ultimatum* van het kwaad in de persoon van Saddam Hoessein wil gaan uitroeien – alsof de hele regio van het Midden-Oosten niet bulkt van de schurken. Dat is echter een uiterst gevaarlijke ontwikkeling, en Theo de Wit gaat precies op dit gegeven uitvoerig in in zijn bijdrage in de bundel *Onbehagen met de moderniteit*. De Wit wijst er bijvoorbeeld op, dat de tegenwoordig opgeld makende leer van de Mensenrechten een voor het voortbestaan van het begrip politiek bijzonder bedenkelijke ontwikkeling moet genoemd worden. Wie immers de mensenrechten niet erkent, plaatst zichzelf daarmee in werkelijkheid buiten het menselijke universum. Hij kan derhalve niet langer aanspraak maken op de behandeling die een 'normale' politieke vijand toekomt: hij hoort integendeel uitgeroeid, want op de mensenrechten en op hun universaliteit kan niet worden afgedongen.

Hiermee komen we terecht bij een belangrijk punt in Schmitts politieke denken. De wereld is volgens hem geen politieke eenheid, maar een politiek pluriversum.¹¹ De politieke wereld is geen *uni-versum*. De mensheid als geheel kan volgens Carl Schmitt geen oorlog voeren want zij heeft geen vijand, althans niet op deze planeet. Het begrip mensheid sluit het begrip vijand uit, omdat ook de vijand niet ophoudt mens te zijn. Wie dus in naam van de mensheid ten strijde trekt, verklaart daarmee de tegenstander tot on-mens. Dat kan alleen door het toepassen van morele, strafrechtelijke categorieën. Welnu: dat alles is nu precies de weg

die we tegenwoordig op schijnen te gaan. Men kan niet anders dan hierbij de herinnering oproepen aan een wel vervaarlijk precedent. Het doet denken aan de woorden die Jean Améry neerschreef over het lot van de Joden in Nazi-Duitsland: "Ons enige recht, onze enige plicht was van de aardbodem te verdwijnen."¹² Het komt ons allemaal zo bekend voor: negers zijn minderwaardig en dus zijn ze eigenlijk geen mensen; ongedoopten zijn geen mensen, en daarom mogen ze ongestraft gedood worden zoals vele Spaanse *conquistadores* in Zuid-Amerika meenden en Vlamingen zijn in het discours van een aantal Belgische Franstaligen alleszins zo minderwaardig, dat hun numerieke meerderheid van geen tel is of met hun recht op territoriale onschendbaarheid geen rekening hoeft gehouden...

De Wit voegt nog een hoogst interessante dimensie toe aan deze beschouwingen: er gebeurt iets grondig *inhumaans* wanneer een hoogdravend spreken over woorden als "menschheid" en "mensenrechten" ertoe leidt dat mensen tot hun menszijn worden herleid, dus losgemaakt worden uit hun concrete bestaan (geslacht, cultuur, religie, nationaliteit enzovoorts.)¹³ "Mensheid" is een bijzonder bruikbaar ideologisch instrument van imperialistische expansie en in zijn ethisch-humanitaire vorm een speciaal voertuig voor economisch imperialisme", schrijft Schmitt.

Dit brengt ons meteen op het derde belangrijke punt dat ik met betrekking tot Schmitts opvattingen over politiek ten berde wil brengen: zijn theorie over de neutralisering van de politiek. Want kenmerkend voor alle hoger aangeraakte vormen van geweldpleging en imperialisme is het verdwijnen van het primaat van de politiek. Welnu: Schmitt ziet in de geschiedenis van de Europese geest van de laatste vier eeuwen een duidelijke ontwikkeling. Komend uit een theologisch tijdperk, waarin de priester en de dominee de hoofdfiguren waren, stapte Europa in de zeventiende eeuw over naar een metafysische manier om naar de dingen te kijken. Murw van de godsdienstoorlogen gingen de intellectuelen op zoek naar een vaste grondslag, een grondslag die voor iedereen aanvaardbaar zou zijn, en die precies daarom de noodzaak van elke strijd zou opheffen. Deze opheffing noemt Schmitt de neutralisering van het politieke. Men vond die "ultieme zekerheid" in het Cartesiaanse *Cogito ergo sum*, dit is in de metafysische interpretatie van de cosmos, die daardoor ophield een van God doordeesemde orde te zijn. De cosmos werd integendeel intelligibel, doorgrondbaar maar daardoor ook op zich zinloos, koel en koud. Het was niet langer een warme thuis voor de

mens, maar een onmetelijke ruimte die compleet onverschillig stond tegenover het lot van de mens.

Men vindt deze gedachte overigens ook terug bij Stephen Toulmin, in diens *Kosmopolis*.¹⁴

De kern van deze gedachtegang luidt dat als de mens niet bij machte is vreedzaam samen te leven onder de goddelijke koepel, hij dan maar moet aanvaarden dat hij zich naar een koude cosmos toewendt, en daar dan uiteindelijk uitkomt op de zekerheden die hem ertoe zullen brengen toch tenminste elkaar als mens te respecteren. Zo ziet alleszins Schmitt het: 'maar het cruciale punt lijkt mij toch dat het tot dan toe geldende kerngebied, de theologie, verlaten wordt omdat het een strijdtoneel is, en dat men een ander neutraal gebied opzoekt'.¹⁵ Ook ook dit metafysische, als neutraal ervaren terrein bleek echter weldra niet immuun voor politieke strijd. Want de toewending naar de wetenschap in de zeventiende eeuw bracht een techniek voort en die bleek op zichzelf geen efficiënte vluchtheuvel te kunnen vormen. Techniek en wetenschap zijn op zichzelf immers neutraal: zij sluiten de politieke strijd niet uit. Daarom, verklaart Schmitt, wendt de mens zich in de achttiende en negentiende eeuw naar een morele zienswijze, zoals men die vindt in de Franse revolutie, die op haar beurt verlaten werd wegens te brutaal en gewelddadig. De specifieke pathos van de achttiende eeuw was de deugd. Men hoorde een goed burger van de revolutie te wezen, een goed vertegenwoordiger van de Verlichting of, in wat latere versies, in de Romantiek, een goed cultuurmens. Maar ook in die begrippenwereld bleek nergens de uiteindelijke zekerheid te vinden. Sociale en andere misstanden riepen de emancipatiebewegingen van de negentiende eeuw op, die uitmondde in een in onze dagen volstreekte dominantie van het economisme en het industrialisme. "Grote massa's van geïndustrialiseerde volkeren hangen tegenwoordig nog een doffe religie van de techniciteit aan, omdat ze, zoals alle massa's, de radicale consequentie zoeken en onbewust geloven dat hier de absolute depolitisering bereikt is, waarnaar al eeuwen gezocht wordt en die een einde aan de oorlog maakt en het begin van de universele vrede inhoudt. Maar techniek kan niets anders doen dan de vrede of de oorlog intensiveren."¹⁶ En zo zijn we, zegt Schmitt in deze nog in 1963 bijgewerkte tekst, beland in een volgende poging tot neutralisering van de politieke strijd. De mens wil vrede, en ongelukkig genoeg associeert hij dit begrip met de afwezigheid van politieke strijd. Hoger al werd erop gewezen dat Schmitt deze associatie als een gevaarlijke ontwikkeling opvat. Het valt te vrezen dat hij geenszins ongelijk heeft.

Actuele aspecten van Schmitts theorie.

Het is hoogst opmerkelijk dat deze tekst van Schmitt, na een aantal jaren "vergeten" te zijn geweest, nu herontdekt wordt. Het vermoeden rijst dat deze herontdekking meer dan normaal te maken heeft met de mundialisering van onze planeet. Nu deze mundialisering, onder de vorm van de zogeheten globalisering, zich over de hele planeet doorzet, ziet men naast de verdichting van het economische web dat de Aarde omspant, tegelijk het oprijzen van een rist internationale verklaringen en handvesten, die allemaal de pretentie blijken te hebben universele draagwijdte te bezitten. Ongelukkig wordt deze universele draagwijdte niet door iedereen goedschiks aanvaard, zoals gebleken is op de Conferentie van Wenen, enkele jaren geleden. Op die conferentie, waar het met name ging over de installatie van een universeel aanvaard handvest van mensenrechten, namen heel wat niet-Westerse landen, onder aanvoering van China, openlijk en zeer krachtadig afstand van de universele pretenties van de tot dan toe geldende mensenrechtenverklaringen en verklaarden dat die verklaringen een onderdeel vormen van het westerse beschavingscomplex.

Als we Carl Schmitt volgen, betekent dat dat ook de mensenrechtenretoriek niet langer meer een neutraal steunpunt is, maar ook geworden is tot een strijdpunt. "Mensenrechten" vormen niet langer meer een ultiem referentiepunt, want de mensen zijn het onderling niet eens over de inhoud van deze batterij mensenrechten. Meer zelfs: als de mensheid het toch over zo'n batterij eens zou worden, dan rijst de vraag of zulks niet tot de hoger genoemde uitroeiingscampagnes zal leiden – in naam, vanzelfsprekend, van diezelfde mensenrechten. Het lijkt er dus op dat ook de hedendaagse mens van het begin van de 21ste eeuw verplicht is om in een wereld van politieke strijd te leven. Er is geen alternatief.

Is dat een ontmoedigende constatering?

Dat valt te bezien.

Leven, *menselijk leven*, is een leven dat mee berust op gedrag dat steunt op vrije, zelfstandige keuzen. Kiezen vereist het uitkiezen van één uit elkaar uitsluitende mogelijkheden. Wie kiest bevordert daardoor één bepaalde strekking. Elke keuze maakt één strekking sterker, en verzwakt de andere. Maar de mens kan niet anders dan kiezen: hij is niet bij machte om alles tegelijk te verwerklijken. En dus lijkt politieke strijd wel ons lot.

Het maatschappelijke toneel is dus het forum waarop door persoonlijke en collectieve keuzeprocessen de onderlinge machtsverhoudingen tussen de facties voortdurend in beweging zijn. Precies dat in beweging blijven lijkt erg belangrijk, want van zodra deze beweging onmogelijk is geworden, ontstaat het totalitarisme. Deze onderlinge machtsverschuivingen kunnen immers slechts ongedaan worden gemaakt door de keuzevrijheid van de mensen weg te nemen. Men komt dan inderdaad terecht in een politieke neutraliteit, maar dan is er een van hetzelfde slag als deze, die de tegenstander zoals Saddam Hoessein tot niet-mens verklaart, en dus klaarmaakt voor uitroeiing.

Het komt er dus op aan de pluraliteit te bewaren. Dat is ook de stelling van Hannah Arendt. Deze pluraliteit mag echter niet vrijblijvend zijn. Ze moet echt zijn, doorleefd. Het is een pluraliteit van politieke strijd.

Hier verschijnt datgene wat in onze dagen het *maatschappelijk debat* wordt genoemd. Dat maatschappelijk debat speelt zich af binnen het zogeheten *maatschappelijk middenveld*, althans voor wat het zichtbare gedeelte van de maatschappij betreft. De kern blijft altijd onveranderd het op de knieën krijgen van de ander, die daarvoor dan ook moet blijven bestaan en wel in die mate, dat de kans dat men zélf door de tegenstander op de knieën gedwongen wordt altijd reëel aanwezig blijft.

Deze vorm van pluralisme veronderstelt dus ware tolerantie. Met dat begrip is vandaag meer dan één auteur in gevecht. In de bundel *De lege tolerantie*¹⁷ gaat het over deze vraag. Het punt waarover de auteurs het eens lijken te zijn is de idee dat tolerantie iets anders is dan onverschilligheid. Precies op dat punt situeert zich een van de grootste gevaren voor het politiek bedrijf in onze dagen. Steeds grotere groepen van mensen schijnen hun politieke betrokkenheid aan de haak te hangen en laten de boel maar draaien. Zolang zij zelf er geen last van hebben, mag er, wat hen betreft, ongeveer alles gebeuren. Deze houding lijkt wel de aanzet van het uiteenvallen van elk zinvol samenlevingsverband. Meer zelfs: als onverschilligheid het nieuwe neutrale terrein wordt waarop de gemiddelde mens zich terugtrekt om van de strijdigheid van de maatschappij verlost te zijn, dan staat er geen rem meer op wat Schmitt de *hyperpolitiek* noemt, dit is een tijdperk waarin iedereen gestroomlijnd door het leven zal gaan en wie daarvan afwijkt zichzelf tot niet-mens zal veroordeeld hebben.

Enkele opmerkelijke fenomenen

Uitgekomen op deze pessimistische beschouwingen dringt zich de noodzaak op met enige kritische geest naar de feiten te kijken. Anders lopen we het gevaar dat we ons door ons eigen pessimisme mee laten slepen.

Een eerste opmerkelijke ontwikkeling is het wegpersen van elke vorm van strijdigheid uit de maatschappij. Wat aanleiding tot heftige politieke strijd kan geven, wordt in deze liberalistische tijd tot persoonlijke levenssfeer verklaard en moet, omgekeerd, verdwijnen uit de openbare ruimte. Een recent voorbeeld was de discussie over de kruisbeelden in de schoolklassen. Hoewel deze kruisbeelden daar van oudsher hangen, vindt men nu dat ze daaruit moeten verdwijnen, want hun aanwezigheid is storend voor andersdenkenden. Ik vind dit niet bepaald een vorm van tolerantie, die immers juist bestaat in het dulden van datgene waarmee men het zelf niet eens is. Men moet dus zeggen dat er een *intolerantie* bestaat voor wat tot strijdigheid aanleiding kan geven. Dat is dus precies wat Schmitt bedoelt te zeggen als hij stelt dat mensen de politieke neutraliteit opzoeken om van de strijdigheid verlost te zijn. Maar deze neutraliteit blijkt helemaal niet vrij van strijd te zijn: de strijd verplaatst zich.

Een tweede verschijnsel is de demonisering van de tegenstander. In Nederland is de demonisering van de onlangs overleden Hans Janmaat gelukt. De man kon geen woord meer uitbrengen, of *extreem-rechts* was aan het woord. Over extreem-links klonk er geen onvertogen woord. Dat het kabinet Balkenende intussen verschillende punten uit het programma van Janmaat ten uitvoer legt, schijnt niemand te deren. Zelfs al had Janmaat volkomen gelijk, al werd zijn gelijk door de feiten gestaafd: *omdat* de woorden uit de mond van de gedoodverfde Janmaat kwamen, konden en mochten ze politiek geen enkele relevantie verwerven. De demonisering van Pim Fortuyn is mislukt en deze van het Vlaams Blok in Vlaanderen is volop bezig. Deze demonisering is een duidelijke vorm van het buiten de mensheid plaatsen, dat ook Saddam Hoessein te beurt valt, en dat kenmerkend is voor de totalitaire hyperpolitiek waartegen Schmitt van leer trekt.

Ten derde constateren we een verwetenschappelijking van het maatschappelijke denken en een heuse dictatuur van het technisch-economisch systeem. In het parlement hoort men nog nauwelijks de heroïsche debatten die destijds tot in de krantenkolommen doorklonken. Debatten worden nu vervangen door het geleerde maar hoogst dor

klinkende *dossierkennis*. Het is niet van belang dat een minister van Cultuur kennelijk geen enkele verderreikende visie kan overleggen. Het belangrijkste schijnt wel dat hij zijn dossiers kent. Maar politieke strijd wordt niet gevoerd over dossiers, want die vermelden immers de feiten en de constatering. Daarover kan men geen strijd leveren, hoogstens over hun interpretatie. Strijd wordt gevoerd over het doel dat we samen nastreven, over de wereld die we uiteindelijk willen. Bij gebrek aan deze strijd is het politieke gevecht veelal verworden tot een gevecht om de sympathie van de bevolking voor een klein aantal BV's – waarvan de intellectuele draagkracht vaak omgekeerd evenredig is met de graad van sympathie die ze bij een zo onverschillig mogelijke bevolking weten op te wekken. Over de dictatuur van het internationaal opererende economico-technisch systeem is sedert het ogenblik dat de antiglobalistische beweging vorm aannam al voldoende geschreven. Over Europa wordt niet zonder reden geschreven dat het een blinde, doodse en kille economische machine is die zich nochtans met alles en nog wat bemoeit en het recht meent te bezitten ons leven te bepalen.

Ten vierde is er de uitholling van de inhoudelijke democratie. Een democratie kan maar functioneren als er strijd is tussen facties die op relevante punten grondig van elkaar verschillen. Het succes van de liberale VLD valt maar op één manier te verklaren: deze partij is de verzamelbak geworden van allen die het weliswaar willen maken, maar zich intussen van elke echte politiek willen afwenden. Men kan daarom alleen maar hopen dat partijen zoals CD&V en N-VA, die zichzelf als aanbodpartijen willen presenteren, erin slagen voldoende slagkracht te verwerven. Democratie is op de eerste plaats een gevecht om de verdediging van de eigen belangen en deze van de factie waartoe men behoort. In een democratie moet het daarom gaan, en al de rest moet daaraan ondergeschikt zijn.¹⁸ Welnu: wie de partijprogramma's bekijkt, vraagt zich af waar nu de verschillen zijn te vinden, groot genoeg of een afzonderlijk bestaan van onderscheiden partijen op te baseren. In deze omstandigheden kan een democratie alleen nog functioneren als een *procedurele* democratie.

Tenslotte moet er het ontmantelen van de staat vermeld worden, hoewel die wellicht minder vergaand is dan vaak wordt voorgesteld. Onder deze ontmanteling wordt niet alleen de sterke greep van multinationale kapitaalgroepen op het openbare leven bedoeld. Sassen heeft duidelijk gemaakt dat de afbraak van staatsmacht op economisch gebied, de denationalisatie, weliswaar realiteit is, maar dat er intussen toch nieuwe machtscentra ontstaan. Zo slagen de Scandinaven erin om door een

systeem van bij elkaar kopen en verkopen een Scandinavisch economisch-industrieel-commercieel conglomeraat te vormen, dat voor 60% onafhankelijk van de wereld buiten Scandinavië functioneert.¹⁹ Bovendien krijgen de moderne staten nieuwe terreinen waarop zij hun macht kunnen uitoefenen: milieu en veiligheid. Een tweede, zeer belangrijke vorm van uitholling van staatsmacht is gelegen in het almaar dichter wordende netwerk van internationale verdragen, waardoor de soevereiniteit van staten op allerlei manieren wordt "ingeblikt". Vaak wordt de uitoefening van de soevereiniteit ter beoordeling voorgelegd aan slechts kleine en door niemand gecontroleerde groepen. Een voorbeeld daarvan is de Raad van Europa, die ei zo na Vlaanderen op de vingers tikte wegens "overtreding" van de regels met betrekking tot de rechten van de minderheden, na het verschijnen van het Nabholz-Haideggerrapport in het najaar van 2001.

Er zijn thans, in Europa alleen, zo'n 170 verschillende verdragen van kracht. Het valt licht te begrijpen dat een staat, die ze allemaal onderschreven heeft, zijn handelingsvrijheid op tal van terreinen ingeperkt ziet.

Het lijkt er, kortom, sterk op dat we terechtkomen in de ijzeren greep van een soort sociale-politieke en culturele entropie, die de neiging heeft elke vorm van politieke strijd zoals we die kennen uit te bannen.

Conclusies uit Carl Schmitts opvattingen voor het actuele Vlaanderen

Over de noodzaak om het politieke proces voort te laten bestaan is, naar mijn oordeel, maar weinig discussie mogelijk. Politieke leiders en spraakmakers zeggen ook bij herhaling het daarop te willen houden, al lijkt hun feitelijk gedrag toch nogal eens in tegenspraak met hun verbale intenties. Er lijkt voldoende evidentie te zijn om op te komen voor de instandhouding en zelfs de verdieping en verruiming van wat men het *maatschappelijk debat* noemt. Voor Vlaanderen is dat debat van een meer dan gewone betekenis. De Vlaamse Staat moet zich nog vestigen. Het lijkt er sterk op dat we daarbij een weg zullen volgen die afwijkt van wat de geschiedenis ons vaak laat zien. Tenzij ik me grondig vergis, zijn de Vlamingen geen lieden die veel revolutionair animo kunnen opbrengen. Als een staat alleen op die manier gevestigd kan worden, zal de Vlaamse staat er wellicht wel nooit komen. Gelukkig zijn er nog andere wegen om een staatkundig doel te bereiken. Sedert de dagen dat *La Belgique Une et Indivisible* uiteen viel in Vlaanderen en Wallonië,

maken we het ontstaan van een Vlaams openbaar maatschappelijk debat mee. In Wallonië heeft men natuurlijk een francofone tegenhanger. Beider maatschappelijk debat is nog nauwelijks voor elkaar toegankelijk. Niet alleen kent men elkaars taal niet langer – de rol van het Frans als unitaire bindtaal voor alle Belgen is al langer uitgespeeld, en het Nederlands is in dat opzicht nooit aan de orde geweest – maar bovendien liggen de belangstelsferen nu eenmaal hopeloos uit elkaar. Als Vlamingen wél en Franstaligen géén onbemande camera's willen, dan heb je niet één land, maar twee. Ik heb deze gedachtegang elders uitvoerig uitgewerkt.²⁰ Het is nu niet moeilijk om in te zien dat de ontwikkeling en de volwaardigheid van een Vlaams maatschappelijk debat noodzakelijk ook staatkundige consequenties moet hebben voor Vlaanderen. Daarom is het aanzwengelen van het maatschappelijk debat voor het ontstaan van de Vlaamse staat van het grootste belang. Hierin ligt het belang en de actualiteit van Carl Schmitt voor Vlaanderen.

Maar ook het bestaan zelf van zoiets als Vlaanderen draagt bij tot de door Carl Schmitt gepropageerde pluraliteit. Meer zelfs: in de mate dat Vlaanderen erin slaagt een bestaande multinationale staat op te heffen, draagt het gevoelig bij aan de verdieping van de onderscheiden identiteiten, waarzonder een pluraliteit uiteraard niet eens kan bestaan. Multinationale staten hebben immers de neiging om de onderlinge verschillen zoveel mogelijk te verdoezelen. Ze te beklemtonen zou immers de middelpuntvliedende krachten bevorderen en dus hun eigen voortbestaan op het spel zetten. Daarom zijn multinationale staten niet bevorderlijk voor het openbloeien van een diepgaand en nietsontziend maatschappelijk debat. Men moet er in dit verband trouwens uitdrukkelijk op wijzen dat ook Immanuel Kant géén voorstander was van een unitaire wereldstaat, maar opkwam voor de heilzame concurrentie onder verschillende, van elkaar verschillende staten.²¹

De opvattingen van Schmitt dwingen ons er ook toe een kritische houding aan te nemen tegenover het zich vormende Europa, voor zover dit Europa zichzelf statelijke kenmerken aanmeet. Daarmee zou namelijk de concurrentie waarover Kant het heeft binnen Europa verdwijnen, maar niet de verschillen. De strijdigheid onder de Europese volkeren, dit wil zeggen: het onderlinge politieke spel, zou moeten plaats maken voor de opgelegde neutraliteit van multinationale staten, hetgeen noodzakelijk het uitoefenen van pressie en geweld vereist.

Voorts: de schutkring rond het Vlaams Blok moet worden opgeheven. Zelfs als het Vlaams Blok uit allemaal Vlaamse versies van Saddam Hoessein zou bestaan – *quod non* – dan nog heeft deze schutkring

geen ander effect dan de vermindering van de kwaliteit van het maatschappelijk debat in Vlaanderen. Conform de redenering die ik bij de aanvang van deze paragraaf heb ontwikkeld, is deze schutkring bovendien uiterst nadelig voor de vestiging zelf van de Vlaamse staat. In algemene zin valt het gewoon niet te verdedigen dat één strekking buiten de wet wordt geplaatst. Op die manier wordt een groot stuk van de besognes van duizenden mensen bewust buiten de politieke sfeer gehouden. Zulks is niet alleen ondemocratisch, het is bovendien pure anti-politiek, maar dan in de ware zin van het woord: deze van Schmitt.

Tenslotte nog dit: Vlamingen putten zich uit in hun pacifisme, als ware het om te bewijzen dat ze zo braaf zijn, dat ze hun onafhankelijkheid verdienen en die uit puur liefdevol meedogen moeten toegeworpen krijgen. De wereld is niet veilig en evenmin pacifistisch. Als er één les is die we moeten trekken uit wat Carl Schmitt ons zegt, dan is het dat er geen methode bestaat om onze politieke verantwoordelijkheid in en voor Vlaanderen en, bij uitbreiding, voor onze Nederlanden weg te werken. We kunnen onze politieke verantwoordelijkheid niet ontlopen, want het alternatief voor "die gehate politiek" is nog veel erger.

We weten dus wat ons te doen staat.

1. Carl Schmitt. *Het begrip Politiek*. Vertaling van *Der Begriff des Politischen* door Bert Kerkhof & George Kwaad, Amsterdam, Boom, Parrèsia, 2001.
2. Piet Tommissen. "De receptie van Carl Schmitt in Vlaanderen". *Vivat Academia*, nr 114, jan.-maart 2002, blz 3-8.
3. Theo de Wit. "Op zoek naar de vijand. De agressiviteit van de vooruitgang volgens Carl Schmitt". In: Antoon Braeckman, Raoul Bauer en Jacques de Visser (ed.): *Onbehagen met de moderniteit. De revolte van de intellectuelen 1890- 1933*, Kapellen, Pelckmans, 2001, blz 116 -144.
4. Zie daarvoor, onder meer, haar *The human condition*, vertaald als *Vita Activa* door C. Houwaard, Amsterdam, Boom, 1994.
5. Hannah Arendt. *Vita Activa*, o.c., blz 173.
6. Hannah Arendt, o.c., blz 174.
7. Hannah Arendt, o.c., blz 175.
8. Carl Schmitt, o.c., blz 62.
9. Carl Schmitt, o.c., blz 65.
10. Carl Schmitt, o.c., blz 84.
11. Carl Schmitt. o.c., blz 86.
12. Jean Améry. *Schuld en boete voorbij*. Vertaling door Leonard Nolens van *Jenseits von Schuld und Sühne*, Amsterdam, Atlas, 2000, blz 151.
13. Theo de Wit. Op zoek naar de vijand. o.c., blz 140.

14. Sephen Toulmin. *Kosmopolis. Verborgene agenda van de Moderne tijd*. Vertaling van *Cosmopolis: the hidden agenda of modernity*, door Maarten van der Marel. Kampen-Kapellen, Kok - Pelckmans, 1990, *passim*.
15. Carl Schmitt. o.c. blz 123.
16. Carl Schmitt, o.c., blz 128.
17. Marcel ten Hooven. *De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland*. Amsterdam, Boom, 2001, 303 blz.
18. Zie daarvoor : Jaak Peeters, "Staatsgrenzen of Wij beslissen". In Christian Van Kerckhove en Marleen Easton, *Hoezo, democratie?*, Berchem, EPO, 2001, blz 214 - 225
19. Saskia Sassen. *Globalisering*. Amsterdam, Van Gennep, 1999, 195 blz.
20. Jaak Peeters. *Van Vlaams nationalisme naar Vlaams patriottisme*. Uitgegeven door Doorstroming, Kantstraat 58, Gent, 2002. *passim*.
21. Immanuel Kant. *De eeuwige vrede*. Ingeleid en vertaald door B. Delfgaauw. Kampen, Agora, 1986, 48.

Een Monroe-doctrine voor de wereld: de nieuwe Amerikaanse Veiligheidsstrategie in historisch perspectief

Dr Jozef Ostyn

In 1986 keurde het Amerikaanse¹ Congres een wet goed die de president van de Verenigde Staten verplicht om jaarlijks aan het Congres en aan het publiek een rapport voor te leggen met betrekking tot de "Nationale Veiligheidsstrategie van de Verenigde Staten van Amerika". De bedoeling was om op deze wijze de formulering van een coherente lange-termijnstrategie in het Amerikaanse buitenlandse beleid te stimuleren en het Congres de mogelijkheid te bieden om daarbij ook zijn stem te laten horen. Zoals echter wel vaker het geval is met dit soort beleidsbrieven bleef het jaarlijkse rapport over de Nationale Veiligheidsstrategie onder de presidenten Ronald W. Reagan, George H. W. Bush en William J. Clinton beperkt tot een verplicht nummertje, dat nauwelijks enige interesse kon opwekken.

Op 20 september 2002 publiceerde de huidige president, George W. Bush, zijn eerste Nationale Veiligheidsstrategie.² Daarmee was hij rijkelijk laat, vermits zijn eerste rapport op 15 juni 2001 werd verwacht. Met zijn 31 bladzijden is het nieuwe rapport ook één van de meest beknopte in jaren. Een verplicht nummertje is het echter geenszins. Het is integendeel een bijzonder heldere en alomvattende uiteenzetting van de kijk die de huidige Amerikaanse regering heeft op de rol van de Verenigde Staten in de wereld. En die visie heeft, als ze ook in de komende decennia doorgetrokken wordt in het Amerikaans buitenlands beleid, belangrijke implicaties voor zowel de V.S. als voor de rest van de wereld.

De Bush-doctrine.

De nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie vertrekt van twee vaststellingen: Ten eerste beschikken de Verenigde Staten op dit moment over een machtspotentieel en een invloed in de wereld die niet alleen ongeëvenaard is, maar ook zonder voorgaande. En ten tweede is er na het einde van de Koude Oorlog nog slechts één model voor succesvolle

ationale ontwikkeling, met name het democratische vrije marktmodel waarvan de V.S. zelf de voornaamste exponent zijn. In deze context komt de voornaamste bedreiging voor de nationale veiligheid van de V.S. niet langer van één of meerdere rivaliserende grootmachten, met een rivaliserend ontwikkelingsmodel, maar wel van de zogenaamde "mislukte staten". Dat wil zeggen van die staten die er niet in slagen om aansluiting te vinden bij het democratische vrije marktmodel omwille van tyrannie, burgeroorlog, religieus fanatisme, onderontwikkeling en/of isolement ten opzichte van de wereld. Die mislukte staten vormen immers de broeihaard voor fanatieke terroristen en tyrannen. Het antwoord van de V.S. op deze bedreiging is drieërlei:

- het voeren van een actieve, en zelfs preventieve, strijd tegen die terroristen en tyrannen die een bedreiging vormen;
- het smeden van een hechte band tussen de mogendheden die het democratische vrije marktmodel volgen;
- en, *last but not least*, het ontwikkelen van een actieve strategie om het democratische vrije marktmodel ingang te doen vinden "in alle uithoeken van de wereld".

In tegenstelling tot wat vele commentatoren uit een beperkt aantal passages hebben afgeleid, wordt de idee van militaire afschrikking, die zo centraal stond tijdens de Koude Oorlog, in de nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie niet overboord gegooid. Ze wordt integendeel uitdrukkelijk bevestigd en zelfs uitgebreid. De verdere uitbouw en technologische opwaardering van de Amerikaanse strijdkrachten heeft in de Bush-doctrine niet alleen meer tot doel om eventuele agressie af te schrikken, maar ook om militaire concurrentie vanwege andere mogendheden (China is een voor de hand liggend voorbeeld) te ontmoedigen. Deze defensieve afschrikingsstrategie wordt echter aangevuld met, en in zekere zin overvleugeld door, een offensieve strategie op diverse terreinen.

Actie is beter dan reactie. Dat lijkt het steeds terugkerend refrein in de Nationale Veiligheidsstrategie. En die pro-actieve aanpak is terug te vinden op vier domeinen:

- de Verenigde Staten gaan hun ontwikkelingshulp sterk optrekken, maar grotendeels toespitsen op het bevorderen van structurele veranderingen in minder ontwikkelde landen. Structurele veranderingen die erop gericht moeten zijn om die landen te integreren in het internationale democratische vrije marktmodel dat de V.S. voorstaan.

- de Verenigde Staten streven ernaar om alle belangrijke mogelijkheden (onder meer China, Rusland en India) te verankeren in hun internationale model, in de eerste plaats via de Wereldhandelsorganisatie.
- via samenwerking binnen allerlei multilaterale en bilaterale verbanden (bijvoorbeeld de NAVO) moeten oplossingen uitgewerkt worden voor de bestaande regionale conflicthaarden.
- daar waar afschrikking niet of onvoldoende effectief lijkt om de essentiële veiligheid en belangen van de V.S. te waarborgen, behouden zij zich het recht voor om preventief in te grijpen, desnoods met militaire middelen. Vooral de herhaalde en expliciete affirmatie van dit militaire interventierecht heeft tot heel wat reacties geleid.

De reacties op de nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie.

De nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie is binnen de kortste keren het voorwerp geworden van tal van commentaren en analyses, zowel binnen de Verenigde Staten als daarbuiten.³ Zelden heeft een jaarlijkse publieke beleidsverklaring zoveel weerklank gevonden. Daarvoor zijn een aantal voor de hand liggende verklaringen.

Eerst en vooral is er de timing van deze publicatie. Ze komt er op een moment dat de hele wereld gebiologeerd is door de algemeen verwachte Amerikaanse militaire ingreep in Irak. Het is dan ook niet verwonderlijk dat vanuit de meeste commentatoren de Nationale Veiligheidsstrategie lezen en analyseren met het oog op de betekenis ervan in het licht van de Iraakse crisis. Dit niettegenstaande het feit dat Irak welgeteld éénmaal vermeld wordt in het hele document.

Een tweede verklaring voor de opschudding rond de nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie is het taalgebruik in dit document. Het is, blijkbaar op uitdrukkelijk bevel van de president zelf, geschreven voor de gemiddelde man (of vrouw) in de straat. In de *Amerikaanse* straat, wel te verstaan.⁴ Het verdedigen van de Amerikaanse belangen wordt dan ook voorgesteld als een zaak van goed versus kwaad. Wat goed is voor de Verenigde Staten is dat ook voor de rest van de wereld, en vice versa. Amerikaanse waarden en Amerikaans leiderschap worden in dit document niet in vraag gesteld, evenmin als hun universeel karakter. Er is in de Bush-doctrine geen plaats voor zelfrelativering of twijfel aan het eigen kunnen. De nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie moet dan ook in de eerste plaats

gelezen worden als een interne oproep gericht tot Amerika zelf, en niet als een diplomatiek document.

De korte-termijnobsessie met Irak en het weinig omfloerste taalgebruik hebben ertoe geleid dat de meeste commentatoren zich in hun analyse van de Nationale Veiligheidsstrategie sterk hebben laten leiden door hun sympathie of antipathie voor de huidige Amerikaanse president en zijn alledaags beleid. Voor critici vormt dit document niet meer dan de bevestiging van hun beeld van "cowboy Bush". De V.S. zijn een zegedronken en losgeslagen supermacht die met zijn eigenzinnige beleid een bedreiging vormt voor de wereldvrede. Voor sympathisanten biedt de Nationale Veiligheidsstrategie dan weer de verzekering dat de nieuwe president een duidelijke en vastberaden koers vaart, na het zwalpen van zijn voorganger. Op deze wijze dreigt de hele discussie over de Nationale Veiligheidsstrategie gereduceerd te worden tot de vraag of men voor of tegen een militaire aanval op Irak is.

Veel lonender is het om dit document in een ruimere historische context te plaatsen. In welke mate bouwt de Bush-doctrine voort op de tradities van het Amerikaans buitenlands beleid? Wat zijn de nieuwe elementen? Wat leert de geschiedenis ons over de kans op slagen van deze Nationale Veiligheidsstrategie en over de impact ervan op de rest van de wereld?

De historische ontwikkeling van het Amerikaanse internationalisme.

1. Het Amerikaanse exceptionalisme.

Reeds bij het ontstaan van de Verenigde Staten zagen vele Amerikanen een bijzondere rol weggelegd voor hun natie. De idee van Amerika als een "*City upon a hill*", met andere woorden een model voor de rest van de wereld, dateert zelfs van veel vroeger. Ze is als een sterk religieus getint concept terug te vinden bij de eerste Puriteinse kolonisten en kreeg gaandeweg, onder meer in het kader van de onafhankelijkheidsstrijd tegen het mercantilistische Britse Rijk, ook een uitgesproken politiek-ideologisch karakter. De grondleggers van de Verenigde Staten zagen in hun onderneming een gedurfd en uniek politiek experiment en een impliciete uitdaging aan het adres van alle andere regimes. Als het experiment slaagde, dan zou het zich als een besmettelijke ziekte verspreiden doorheen de rest van de wereld. Het *Empire of Liberty*, zoals Thomas Jefferson het noemde, zou zich steeds verder uitstrekken, niet alleen op het Noord-Amerikaanse continent, maar ook daarbuiten.

Dit is de thesis van het Amerikaanse exceptionalisme, die stelt dat de Verenigde Staten geen mogendheid zijn als een andere, en die ook vandaag nog sterk doorleeft en zo goed als letterlijk terug te vinden is in de nieuwe Amerikaanse Nationale Veiligheidsstrategie. In deze visie zijn de V.S. niet alleen een natie, maar ook een ideaal.

Maar van bij het begin was de internationale verspreiding van het Amerikaanse model niet alleen een zaak van ideologische overtuiging maar ook van nationaal belang en nationale veiligheid. Navolging in de rest van de wereld was niet alleen een bevestiging van de waarde van het Amerikaanse model, maar ook de beste waarborg voor het voortbestaan ervan. Hoe meer landen het Amerikaanse model volgden, hoe minder het aantal potentiële vijanden en hoe groter het potentiële aantal politieke en economische partners voor de Verenigde Staten.

De rol van de Verenigde Staten als model voor de rest van de wereld werd bijgevolg nooit ter discussie gesteld. Dat was des te meer het geval voor de vraag welk buitenlands beleid het best gestalte kon geven aan die modelrol. Moesten de V.S. een actief en interventionistisch buitenlands beleid voeren om hun ideologische medestanders in de rest van de wereld te ondersteunen en hun ideologische tegenstanders te bekampen? Of bracht zo'n interventionistische politiek juist de integriteit en zelfs het voortbestaan van het Amerikaanse model in de V.S. zelf in gevaar? Van bij het ontstaan van de Verenigde Staten leidde dit tot een verscheurend debat tussen diegenen die zich aan de kant van de Franse Revolutie wilden scharen en diegenen die eerst en vooral het voortbestaan van de V.S. zelf wilden veiligstellen. In dit geval wonnen de hoofdzakelijk conservatieve krachten, die geen kruistocht voor de democratische idealen van de Amerikaanse en Franse Revoluties wilden riskeren, het pleit. Voor een succesvolle interventionistische politiek buiten het Amerikaanse continent was de V.S. in het begin van de 19de eeuw trouwens niet sterk genoeg. Maar reeds in 1823 maakte president James Monroe gebruik van één van zijn jaarlijkse verplichte nummertjes, de *State of the Union*, om de Monroe-doctrine af te kondigen.

2. De Monroe-doctrine.

De Monroe-doctrine vertrok van de vaststelling dat er na de Napoleontische oorlogen een nieuwe situatie was ontstaan op het Amerikaanse continent. Talrijke voormalige Europese kolonies hadden van de oorlog in Europa gebruik gemaakt om, naar het voorbeeld van de Verenigde Staten, onafhankelijke republieken te worden. In de ogen van de Amerikanen had hun politiek-economisch systeem zich daarmee

uitgebreid tot het hele continent en de V.S. riepen zichzelf met de Monroe-doctrine uit tot de leider en garant van dit systeem. En zij maakten duidelijk dat zij op het Amerikaanse continent geen concurrentie vanwege een rivaliserend systeem meer zouden dulden. De nog bestaande Europese kolonies konden enkel blijven zolang zij geen bedreiging vormden voor de integriteit van het Amerikaanse systeem.

Met de Monroe-doctrine werd bijgevolg een tweede essentiële element toegevoegd aan het Amerikaanse internationalisme. De Verenigde Staten waren niet langer alleen een model voor de rest van de wereld. Zij waren nu ook de garant voor de integriteit van dat model in andere landen, weliswaar binnen de geografische grenzen van het Amerikaanse continent.

De Verenigde Staten beschikten in 1823 nog niet over het militaire machtpotentieel om de ambitie van de Monroe-doctrine te realiseren. Van een consequente en assertieve politiek om de integriteit van hun politiek-economisch systeem op het Amerikaanse continent te waarborgen was dan ook aanvankelijk geen sprake. Dat veranderde in de tweede helft van de 19de eeuw. Tussen 1848 (het einde van de oorlog met Mexico, die de territoriale expansie van de V.S. op het Amerikaanse continent tot een einde bracht) en 1898 (de oorlog met Spanje die de expansie van de V.S. buiten het Amerikaanse continent inluidde) waren er niet minder dan dertig militaire interventies van de V.S. in diverse Centraal- en Zuid-Amerikaanse staten. Maar deze interventies waren meestal van zeer korte duur. Zelfs na het einde van de Amerikaanse burgeroorlog (1861-65) bleven de V.S. een grotendeels passieve mogendheid, die wel reageerde wanneer interne onrust of externe interventie de integriteit van haar politiek-economisch systeem op het Amerikaanse continent bedreigde maar die geen pro-actieve politiek ontwikkelde om dit systeem te versterken, laat staan het uit te breiden.

Het grote aantal Amerikaanse militaire interventies in het Westelijk halfrond tijdens de tweede helft van de 19de eeuw was niet alleen een reflectie van groeiende macht van de Verenigde Staten. Het was ook, en niet het minst, een bewijs van het feit dat die macht weerstand opriep bij de andere Amerikaanse staten. De Monroe-doctrine, die eerst verwelkomd was als een positief engagement en een solidariteitsverklaring, leek meer en meer op een rechtvaardiging voor een onverbloemde Amerikaanse hegemonie. Maar tenzij de Amerikaanse staten bereid waren zich opnieuw te onderwerpen aan een Europees koloniaal regime was er voor hen gewoon geen alternatief voorhanden. Vandaar dat de V.S. niet alleen hun hegemonie konden behouden, maar

dat ze er zelfs in slaagden om vrijwel alle Amerikaanse republieken aan zich te binden binnen de Pan-Amerikaanse Unie die in 1989-90 werd opgericht.

3. De Oorlog met Spanje en het aanbreken van de "Amerikaanse Eeuw".

De oorlog met Spanje (1898) was het begin van een nieuwe fase in de ontwikkeling van het Amerikaanse internationalisme. De Verenigde Staten trokken ten oorlog, niet om hun politiek-economisch model te verdedigen in een Amerikaans land, maar om het op te leggen in een Spaans-Amerikaanse kolonie, met name Cuba. Dit luidde een periode in van pro-actieve interventie. De V.S. waren niet langer tevreden met het tegengaan van de concurrentie van rivaliserende politiek-economische systemen binnen hun Amerikaanse invloedssfeer. Zij besloten nu ook actief op te treden om het eigen Amerikaanse systeem te versterken. Na de succesvolle verovering van Cuba annexeerden de V.S. het land niet. Maar ze dwongen de nieuwe Amerikaanse republiek via het zogenaamde *Platt Amendment* wel om aan de V.S. expliciet het recht toe te kennen om militair in te grijpen wanneer de Cubaanse regering zelf niet in staat zou zijn om de goede werking van het democratische vrije marktmodel te waarborgen. Na de "regimewissel" van Spaanse kroonkolonie tot Amerikaanse republiek, mocht Cuba geen "mislukte staat" worden. Enkele jaren later (in zijn *State of the Union* van 1904) herformuleerde president Theodore Roosevelt de Monroe-doctrine op een wijze die dit interventierecht uitbreidde tot alle Amerikaanse staten. En er volgden inderdaad verschillende militaire interventies (onder meer in Panama, Cuba, Nicaragua, Honduras en de Dominicaanse Republiek), die ditmaal niet enkele dagen of maanden duurden, maar wel jaren of decennia. Interventies die nog het meest gemeen hadden met wat vandaag *nation building* zou heten en die aangevuld werden met een steeds verder gaande economische penetratie van de Latijns-Amerikaanse landen door hun grote buur en een verengde politieke samenwerking via de Pan-Amerikaanse Unie.

Met de Spaans-Amerikaanse Oorlog van 1898 werden de Verenigde Staten dus niet alleen de garant van het democratische vrije marktmodel in het Westelijk halfrond, maar ook een actieve promotor ervan door middel van een politieke, militaire en economische interventiepolitiek.

De oorlog met Spanje confronteerde de Verenigde Staten ook voor het eerst met de mogelijkheid om die rol geografisch uit te breiden buiten het Amerikaanse continent. De annexatie van de Filippijnen, Hawaii en

enkele andere eilanden, een sterk groeiende economische macht en de uitbouw van een permanente vloot maakten van de V.S. voor het eerst een echte wereldmacht. Dit leidde tot een poging om het Amerikaanse politiek-economische systeem aansluiting te laten vinden met die delen van de wereld die nog niet opgeslokt waren door de Europese koloniale wereldrijken (voornamelijk Noord-Oost-Azië). Maar het was pas onder president Woodrow Wilson dat de V.S. voor het eerst op een actieve wijze probeerden hun Monroe-doctrine te globaliseren.

Woodrow Wilson maakte van de Amerikaanse deelname aan de Eerste Wereldoorlog een expliciete kruistocht voor de wereldwijde verspreiding van het Amerikaanse politiek-economische model. Met zijn 14 punten-programma en zijn voorstel voor een Volkenbond bracht hij voor het eerst een alomvattend programma voor een wereld naar Amerikaans model. En hij engageerde de Verenigde Staten hiertoe voor een interventie op een tot dan toe niet geëvenaarde schaal, niet alleen in de strijd tegen Duitsland en haar bondgenoten (1917-18), maar evenzeer in de strijd tegen de Bolsjewistische revolutie in Rusland (1918-20).

Wilson's visie van een wereld die zou evolueren naar Amerikaans model was niet nieuw, maar sloot naadloos aan bij het Amerikaanse exceptionalisme uit de 18de en 19de eeuw. Wel nieuw was zijn bereidheid om de Verenigde Staten in dit proces een actieve leidersrol op wereldniveau te laten spelen. Hij slaagde er daarmee in om de patroonheilige te worden van alle Amerikaanse internationalisten die ervan droomden om van de 20ste eeuw de "Amerikaanse Eeuw" te maken. Maar op korte termijn bleek zijn strategie een mislukking.

De Verenigde Staten waren in 1919, toen het Verdrag van Versailles werd onderhandeld en ondertekend, weliswaar een grootmacht, en misschien zelfs de voornaamste grootmacht (vooral op economisch gebied), maar zeker niet de enige grootmacht. In tegenstelling tot wat het geval was binnen het Amerikaanse continent, waren de V.S. niet in een positie om in de rest van de wereld hun model op te dringen zonder de medewerking van de andere mogendheden. Vandaar trouwens Wilson's voorstel om te werken via een Volkenbond. Maar het Verdrag van Versailles toonde aan dat de andere mogendheden zich binnen die Volkenbond niet zomaar zouden schikken naar een Amerikaans model. Daarvoor was het Europese statensysteem nog veel te sterk. Het resultaat was een grote desillusie in de Verenigde Staten en de Amerikaanse weigering om zelf toe te treden tot de Volkenbond.

De mislukking van Wilsons visie resulteerde in een tegenreactie die een abrupt einde bracht aan de interventionistische koers die de Verenigde Staten sinds 1898 hadden gevaren. In de jaren twintig, en nog meer in de jaren dertig, plooiden de V.S. zich terug op het Amerikaanse continent. Gedurende deze hele periode waren er, op enkele zeer beperkte humanitaire acties in China en Turkije na, geen Amerikaanse politieke of militaire interventies buiten het Amerikaanse continent. De tussenoorlogse periode zag daarentegen de opkomst in de rest van de wereld van nieuwe politiek-economische modellen, met name fascisme en communisme, die een geduchte concurrentie leken te zijn voor het Amerikaanse model.

4. De Koude Oorlog en de Truman-doctrine.

De Tweede Wereldoorlog vernietigde het Europese statensysteem en in dit vacuum stapte een generatie Amerikaanse leiders die hierin een kans zagen om de visie van Wilson waar te maken, zoniet wereldwijd dan toch binnen de grenzen van de Westerse wereld. De Truman-doctrine, voor het eerst geformuleerd in 1947, stelde de Verenigde Staten garant voor de integratie van West-Europa en zoveel mogelijk van de rest van de wereld binnen het democratische vrije marktmodel en werd gevolgd door een doorgedreven interventionistisch buitenlands beleid op politiek, economisch en, waar nodig, militair gebied. De Koude Oorlog resulteerde niet alleen in een geografische uitbreiding van de Monroe-doctrine, maar ook in de creatie van een geformaliseerd Westers alliantie-systeem waarbinnen de V.S. tal van landen aan zich bonden.

Het afschrikingsbeleid dat de Koude Oorlog kenmerkte impliceerde het aanvaarden van een begrenzing van het Amerikaanse model en dus van de Amerikaanse macht. Maar het impliceerde geenszins een strategie die beperkt bleef tot een passieve of zelfs defensieve houding. Het Marshallplan was slechts het grootste en meest succesvolle in een reeks economische hulpprogramma's die tot doel hadden om structurele veranderingen door te voeren in voor de V.S. vitale centra van de wereldeconomie, zodat deze centra konden geïntegreerd worden in het Amerikaanse vrije marktmodel. De militaire interventie in Griekenland en Turkije, die de aanleiding vormde voor de formulering van de Truman-doctrine, was slechts het begin van een schier eindeloze reeks van militaire interventies en verbintenissen. Ook preventieve interventies werden daarbij niet geschuwd, zoals mag blijken uit de omverwerping van regeringen in onder meer Iran (1953), Guatemala (1954), Chili (1973) en Grenada (1983). Alle middelen die in de Bush-doctrine worden vooropgesteld voor de uitvoering van de nieuwe Nationale

Veiligheidsstrategie zijn dus reeds terug te vinden in de Amerikaanse Koude Oorlog-strategie.

De strategie van de Truman-doctrine werd niet alleen decennia lang volgehouden. Ze werd ook met succes beloond. Het democratisch vrije marktmodel van de Verenigde Staten vond ingang in grote delen van de wereld, en niet in het minst in de twee landen die tijdens de tussenoorlogse periode de grootste bedreiging leken te vormen voor dat model, met name Duitsland en Japan. Het bleek er zelfs succesvoller dan in vele delen van Latijns-Amerika die al honderd jaar langer tot de Amerikaanse invloedssfeer behoorden. Het gevolg was dat toen het rivaliserende Soviet-model in elkaar zakke er inderdaad geen ander model dan het Amerikaanse overbleef.

Het succes van de Truman-doctrine maakte ze paradoxaal genoeg irrelevant en schiep een nieuw vacuum. De vraag die het afgelopen decennium beheerste was wie dat vacuum moest vullen en hoe. Het is op die vraag dat de nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie van de Verenigde Staten een antwoord formuleert.

De slaagkansen van de nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie in het licht van de historische ontwikkeling van het Amerikaanse internationalisme.

Het voorgaande, noodzakelijkerwijze nogal schematische, overzicht van de ontwikkeling van de internationale politiek van de Verenigde Staten geeft aan dat de nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie verder bouwt op de traditionele visie van de Amerikanen op hun rol in de wereld. Ze is gebaseerd op een bijzonder Amerikaans internationalisme die een symbiose vormt van de Amerikaanse ideologische waarden en de nationale belangen van de V.S. De Monroe-doctrine, die van de V.S. de garant maakte van de groei en expansie van het Amerikaanse politiek-economische model binnen het Amerikaanse continent, en die na de Tweede Wereldoorlog werd uitgebreid tot de "Westerse wereld", wordt nu uitgebreid tot de hele wereld. In zekere zin grijpt de Bush-doctrine daarmee terug naar de globale visie van Woodrow Wilson, meer dan 80 jaar geleden. Het verschil is dat de V.S. ditmaal wel over een voldoende dominante positie beschikken om die visie gestalte te geven. Wilson moest rekenen op zijn vermogen om andere mogendheden te overtuigen. De huidige Amerikaanse president gaat ervan uit dat het leiderschap van de V.S., dankzij hun overweldigende macht, vanzelfsprekend is.

De continuïteit met het verleden betekent niet dat dit geen fundamenteel keuzemoment is. Met hun nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie kiezen de Verenigde Staten voor een verderzetting en uitbreiding van hun

leidersrol in de wereld en voor een actief internationaal engagement. De vraag die bij dit alles rijst is wat de kans op slagen is van zo'n onderneming en wat de implicaties ervan zijn voor de V.S. en voor de rest van de wereld.

1. Kunnen de Verenigde Staten de enige supermacht blijven?

Dat de Verenigde Staten op dit ogenblik de enige echte supermacht zijn en over een ongeëvenaard politiek, economisch, militair en zelfs cultureel machtspotentieel beschikken staat wel buiten kijf. Maar zal precies die hegemonie niet leiden tot een tegenreactie die uiteindelijk de macht van de V.S. zal ondermijnen? Is de huidige terroristische dreiging hiervan geen voorbode? En zullen de frustraties van oude en/of nieuwe wereldmogendheden niet leiden tot een anti-Amerikaanse coalitie?

Het voorgaande historische overzicht lijkt op dit vlak eerder geruststellend. In de meer dan honderd jaar dat de Verenigde Staten het Amerikaanse continent domineren is er nooit een anti-Amerikaanse coalitie tot stand gekomen en is het Amerikaanse overwicht nooit in gevaar gebracht. En in de meer dan vijftig jaar dat de V.S. de Westerse wereld domineren is ook daar hun leiderspositie niet in vraag gesteld. De Westerse mogendheid die haar leidersplaats in de voorbije eeuw heeft moeten afstaan aan de V.S., met name Groot-Brittannië, is vandaag de trouwste bondgenoot van diezelfde V.S. in plaats van een gefrustreerde tegenstander. Europa en Japan hebben, ondanks hun opkomst als economische wereldmogendheden, nooit aanstalten gemaakt om het Amerikaanse politieke en militaire leiderschap in de Westerse wereld af te werpen.⁵

De verklaring hiervoor ligt in de bijzondere aard van het Amerikaanse internationalisme en dus ook van hun hegemonie. Deze hegemonie heeft zich, op enkele geïsoleerde uitzonderingen na, nooit vertaald in de traditionele afhankelijkheidsverhouding tussen een imperialistische mogendheid en haar kolonie, protectoraat of satellietstaat maar wel in een multilateraal partnerschap. Een ideologisch partnerschap in de Pan-Amerikaanse Unie in de 19de eeuw. Een politiek-militair partnerschap in het Westerse alliantie-systeem in de tweede helft van de 20ste eeuw. En een economisch partnerschap in de Wereldhandelsorganisatie in de 21ste eeuw. Telkens ging het om een partnerschap waarin de Verenigde Staten uiteraard dominant waren, maar waarin de kosten van het opzeggen van het partnerschap voor de andere partners dermate groot waren dat het aanvaarden van een Amerikaans-gedomineerd systeem een aantrekkelijkere keuze leek. Voor de Amerikaanse staten in de 19de

eeuw was het alternatief voor het Amerikaanse overwicht een de facto of zelfs de jure herkolonisatie door de Europese mogendheden. Voor Westerse landen was het alternatief voor Amerikaans leiderschap tijdens de Koude Oorlog de blootstelling aan instabiliteit en de bedreiging van een veel ergere hegemonie. En voor vrijwel alle landen bij het begin van de 21ste eeuw is het alternatief voor het aanvaarden van het Amerikaanse model de uitsluiting uit de mondiale economie. In die context heeft bijvoorbeeld ook China, met zijn recente toetreding tot de Wereldhandelsorganisatie, zijn keuze gemaakt en heeft de nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie het volledig bij het rechte eind wanneer ze stelt dat de voornaamste dreiging voor de V.S. nu komt van diegenen die niets te verliezen hebben, met name de "mislukte staten".

2. Zijn de Verenigde Staten zelf bereid om hun actief leiderschap verder te zetten?

Als de kosten-batenanalyse van het Amerikaanse leiderschap positief uitvalt voor de meeste landen in de rest van de wereld, kan dan ook hetzelfde gezegd worden voor de Verenigde Staten zelf? Zijn de Amerikanen, na vijftig jaar leiderschap van het Westerse alliantie-systeem, bereid om nog eens te tekenen voor een globaal engagement zonder einde? En zelfs als ze daar nu toe bereid zijn, zal die bereidheid niet snel afnemen wanneer blijkt dat andere mogendheden niet dezelfde politieke en militaire lasten wensen te dragen?

Wie in 1950 zou voorspeld hebben dat er vijftig jaar later nog altijd meer dan honderdduizend Amerikaanse troepen in Europa zouden gelegerd zijn, en zo'n veertigduizend in Zuid-Korea, zou waarschijnlijk op ongeloof onthaald zijn. Het Amerikaanse geweeklaag over het gebrek aan *burden-sharing* vanwege de bondgenoten is zo oud als het Westerse alliantie-systeem zelf. Toch is de wanverhouding tussen de defensie-inspanningen van de Verenigde Staten en hun bondgenoten tijdens de laatste vijf decennia alleen maar toegenomen. De V.S. zijn hun leiderschapspositie blijven uitbouwen, ook lang nadat de Amerikanen opgehouden hadden om zich dagelijks zorgen te maken over het "Rode gevaar". En de nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie gaat er duidelijk van uit dat de V.S. hun leidersrol ook in de toekomst zullen blijven opnemen, ook nadat de Amerikanen ophouden om zich dagelijks zorgen te maken over het terroristische gevaar.

De beste waarborg hiervoor ligt in de eerder vermelde symbiose tussen de promotie van het Amerikaanse model en de verdediging van de nationale belangen van de Verenigde Staten. De Monroe-doctrine en de

Truman-doctrine predikten nooit de onbaatzuchtige zelfopoffering, en de nieuwe Bush-doctrine doet dit evenmin. Precies omdat de nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie geschreven is met het de doorsnee-Amerikaan in het achterhoofd, en bijgevolg ook verschillende pagina's besteedt aan het onderstrepen van het belang ervan voor de economische ontwikkeling van de V.S. zelf, biedt ze een solide basis voor een engagement op lange termijn. Het ondiplomatieke taalgebruik dat hiervan het gevolg is wordt misschien als storend ervaren door vele commentatoren, maar het is een erkenning van het primaat van de binnenlandse politiek. Een grootste wereldstrategie is waardeloos als ze niet gedragen kan worden door een binnenlandse consensus.⁶

3. Wordt het een Amerikaans leiderschap of een Amerikaanse hegemonie?

De nadruk op de symbiose tussen de promotie van het Amerikaanse vrije marktmodel enerzijds, en de verdediging van de nationale belangen van de Verenigde Staten anderzijds, roept natuurlijk de vraag op of de V.S. van hun onbetwiste leiderschap geen misbruik zullen maken om er een unilateraal voordeel mee na te streven. Zullen de V.S. van hun leiderschap een absolute hegemonie maken? De ervaring van de 20ste eeuw heeft aangetoond dat het Westerse alliantie-systeem dat de V.S. uitbouwden niet alleen een uitstekend middel was om andere landen aan de V.S. te binden maar dat het ook een remmende werking gehad heeft op de wijze waarop Amerikaanse macht werd uitgeoefend. Het alliantie-systeem versterkte enerzijds de Amerikaanse machtspositie, maar maakte ze ook minder hegemonisch.⁷ De vraag is of dit in de 21ste eeuw ook het geval zal zijn voor bijvoorbeeld de Wereldhandelsorganisatie.

De signalen zijn op dit vlak dubbelzinnig, niet alleen in de tekst van de Nationale Veiligheidsstrategie zelf, maar ook in het beleid dat de Verenigde Staten sinds een aantal jaren voeren. Enerzijds zijn er duidelijke tekenen dat de V.S. bereid zijn zich neer te leggen bij beslissingen van de Wereldhandelsorganisatie, ook wanneer die tegen de V.S. in gaan. En zelfs in het zo fel bekritiseerde optreden ten aanzien van Irak hebben de V.S. gekozen voor een route die langs de Verenigde Naties loopt. De nieuwe Bush-doctrine stelt trouwens expliciet dat de V.S. voor het bereiken van hun doelstellingen ook rekenen op de medewerking van hun bondgenoten en partners. Anderzijds kan er geweest worden op een aantal recente protectionistische initiatieven vanwege de V.S. (bijvoorbeeld in de staalsector) en op Amerikaanse pogingen om niet alleen buiten bepaalde internationale instellingen te blijven maar ze zelfs van buitenaf te ondermijnen (bijvoorbeeld het

Internationale Strafhof). De nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie voorziet wel in de voortzetting van het Westers alliantie-systeem, maar dan volgens een soort *à la carte*-systeem.

Dit is een fundamentele keuze tussen leiderschap binnen een geïnstitutionaliseerde wereldorde en een zuiver Amerikaanse hegemonie. Gelet op de unieke positie van de Verenigde Staten zijn beide keuzes mogelijk. Ze bieden echter duidelijk verschillende perspectieven voor de rest van de wereld.

4. De implicaties van de Nationale Veiligheidsstrategie voor de rest van de wereld.

De eerste en meest duidelijke implicatie van de Bush-doctrine is dat de Verenigde Staten verder hun rol als wereldleider zullen opnemen en uitbouwen. Vergeleken met het alternatief - een V.S. die zich zouden terugplooiën op Amerika - is dit ongetwijfeld een goede zaak. Er zijn nu éénmaal geen alternatieve leidende mogendheden voorhanden en een wereld zonder dominante mogendheid dreigt uit te draaien op een jungle zonder regels. Daarmee zou iedereen slechter af zijn. Bovendien biedt een actief Amerikaans leiderschap de beste kansen om bestaande regionale conflicten niet te laten ontsporen of, indien mogelijk, zelfs op te lossen en om nieuwe conflicten in de kiem te smoren.

De tweede implicatie van de Bush-doctrine is dat zij het globale status quo in vraag stelt door te kiezen voor een actieve, interventionistische politiek ten aanzien van die landen die niet geïntegreerd zijn in haar democratische vrije marktmodel. Deze doelstelling is ambitieus en, in de mate dat zij ook consequent in de praktijk gebracht wordt (niet alleen in Irak maar ook in Saoedi-Arabië, niet alleen in Afghanistan maar ook in Pakistan), kan zij op termijn leiden naar een wereld met grotere stabiliteit en meer welvaart. Dan moet die interventionistische aanpak, ongeacht of zij een militair, economisch of politiek karakter heeft, wel kaderen in de uitbouw van een stabiele en geïnstitutionaliseerde wereldorde waarbinnen de V.S. ook hun, weliswaar dominante, plaats innemen. Interventies die gebaseerd zijn op een zuiver Amerikaans *ad hoc*-beleid, daarentegen, riskeren alleen maar meer instabiliteit te scheppen. Tot welke categorie de nieuwe Amerikaanse interventies in het kader van de Bush-doctrine zullen behoren kunnen we alleen maar afwachten, al laat het feit alleen al dat er zoiets als een alomvattende Nationale Veiligheidsstrategie bestaat ons toe om hier het beste te hopen.

Conclusie.

Uit al het voorgaande kunnen we besluiten dat de nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie van de Verenigde Staten geen breuk vormt met het verleden, maar veeleer een radicale en consequente herformulering en actualisering is van de traditionele visie die de Amerikanen hebben op hun rol in de wereld. Alles wijst erop dat de V.S. over de middelen en de wil beschikken om deze strategie ook tot uitvoering te brengen. Het succes ervan zal afhangen van vele factoren, maar zeker niet in het minst van de bereidheid om deze strategie, net zoals de Monroe-doctrine en de Truman-doctrine voorheen, geduldig en vastberaden te blijven volgen.

1. Tenzij uitdrukkelijk anders vermeld verwijzen "Amerika" en "Amerikaans" in dit artikel naar de Verenigde Staten van Amerika en niet naar het volledige Amerikaanse continent.
2. De integrale tekst van de nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie kan geraadpleegd worden op de website van het Witte Huis (www.whitehouse.gov/nsc/nss.html). De jaarlijkse rapporten over de Nationale Veiligheidsstrategie van de presidenten William J. Clinton en George H. W. Bush zijn te vinden op www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/index.html.
3. Enkele van de beste tot nu toe verschenen analyses zijn het artikel van de vooraanstaande historicus John Lewis Gaddis in de laatste editie van *Foreign Policy* (november-december 2002) en de evaluatie door Ivo H. Daalder, James M. Lindsay en James B. Steinberg van het vermaarde Brookings Institution (zie www.brookings.edu). Commentaren zijn ook te vinden in de edities van eind september 2002 van vrijwel alle Amerikaanse en internationale kwaliteitskranten en op talloze websites. Ook vrijwel alle Vlaamse kranten brachten (meestal zeer kritische, maar ook zeer oppervlakkige) analyses van de nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie.
4. Onder meer de Amerikaanse Nationale Veiligheidsadviseur, Dr. Condoleezza Rice, heeft hierop gewezen in een recente toespraak voor het Manhattan Institute.
5. Een recente opiniepeiling van de *Chicago Council on Foreign Relations* en het *German Marshall Fund of the United States* in zes Europese landen (Duitsland, Frankrijk, Italië, Nederland, Polen en het Verenigd Koninkrijk) wees uit dat 65% van de Europeanen graag zouden zien dat de Europese Unie zich zou ontwikkelen tot een supermacht die op voet van gelijkheid kan samenwerken met de V.S. Maar indien dit impliceert dat Europa dan ook meer moet gaan investeren in zijn eigen defensie daalt het aantal Europeanen dat een EU-supermacht wil tot 35%.
6. De eerder vermelde opiniepeiling wees ook uit dat een meerderheid van de Amerikanen het belangrijk vinden dat de V.S. de onbetwiste nummer één blijft.
7. Zie de zeer interessante vergelijkende studie van G. John Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton, Princeton University Press, 2001.

Mnemosyne en Kleio

Drs Herman Simissen

Over het geheugen en de geschiedbeoefening¹

In 1994 publiceerde de Nederlandse filosoof Samuel IJsseling een boek getiteld *Apollo, Dionysos, Aphrodite en de anderen*.² In dit boek vertelt hij verhalen uit de Griekse mythologie opnieuw – om door het vertellen van die verhalen problemen ter sprake te brengen die centraal staan in de hedendaagse filosofie. Het resultaat van die aanpak is heel verrassend: bij het uiteenzetten van problemen in de hedendaagse filosofie blijkt de Griekse mythologie opmerkelijk actueel te zijn. Of misschien ook moeten we het omkeren, en constateren dat de problemen in de hedendaagse filosofie opmerkelijk oud zijn, of misschien wel van alle tijden...

Ook voor wie nadenkt over de verhouding tussen het geheugen en de geschiedbeoefening vormt de Griekse mythologie een mooi uitgangspunt. In de Griekse mythologie staat het geheugen of de herinnering bekend als Mnemosyne. De godin Mnemosyne had tot uitdrukkelijke taak, de daden van de groten voor de vergetelheid te behoeden, ofwel te bewaren voor het nageslacht. Zij moest deze daden in de gedachten bewaren, anders gezegd: in dank gedenken. De Griekse oppergod Zeus nu verwekte – volgens de Griekse dichter Hesiodus in zijn gedicht *Theogonie*, over de wording der goden – bij deze godin Mnemosyne negen dochters, die bekend staan als de Muzen. Deze Muzen waren de beschermvrouwen van de verschillende kunsten en wetenschappen. Eén van die negen dochters is Kleio, de Muze van de geschiedschrijving. De beschermvrouw van de geschiedschrijving is dus de dochter van het geheugen! Sterker nog, als we met bijvoorbeeld de Engelse dichter W.H. Auden in zijn gedicht *Homage to Clio*³, of met de Russisch-Amerikaanse dichter Joseph Brodsky in zijn essay *Profile of Clio*⁴, Kleio opvatten als de personificatie van de geschiedschrijving, dan is de geschiedschrijving zelf de dochter van het geheugen – met andere woorden: de geschiedschrijving komt voort uit de herinnering. Ik vind het wel een mooi beeld: het geheugen als moeder van de geschiedschrijving, de geschiedschrijving als dochter van het geheugen, en ik zal nader ingaan op een aantal aspecten van de verhouding tussen moeder en dochter.

Wanneer we nu naar de geschiedenis van de geschiedschrijving kijken, dan is dit beeld uit de Griekse mythologie – de geschiedschrijving die voortkomt uit de herinnering – niet alleen mooi, maar ook leerzaam. In het werk van de eerste geschiedschrijvers – en dan denken we in de Westerse traditie opnieuw aan de Griekse Oudheid, met name aan Herodotos en Thukydides – is de relatie tussen Mnemosyne en Kleio overduidelijk. Dat blijkt eigenlijk al uit de openingszin van de *Historiën* van Herodotos, die algemeen wordt beschouwd als de eerste geschiedschrijver in de Westerse cultuurgeschiedenis. Deze openingszin van de *Historiën* luidt: “Herodotos is mijn naam, ik kom uit Halikarnassos en maak hierbij het verslag wereldkundig van het onderzoek dat ik heb verricht om de herinnering aan het verleden levend te houden en de grootse, indrukwekkende prestaties van de Grieken en andere volkeren te vereeuwigen [...]”⁵ De omschrijving van het doel dat Herodotos heeft met zijn *Historiën* in deze eerste zin ervan sluit precies aan bij de taak die de godin Mnemosyne had in de Griekse mythologie: het levend houden van de herinnering aan het verleden, het vereeuwigen van grootse, indrukwekkende prestaties.

Maar ook in een ander opzicht is de herinnering van belang in het werk van de eerste geschiedschrijvers, en dat geldt voor Thukydides nog in sterkere mate dan voor Herodotos. Herinneringen zijn voor hen heel belangrijk bewijsmateriaal: bij het beschrijven van gebeurtenissen in het verleden baseren zij zich voor een belangrijk deel op herinneringen. Herodotos schrijft daarover in boek twee van zijn *Historiën*, dat hij zich tot dan heeft gebaseerd op eigen aanschouwing (*autopsia*), maar van nu af aan ook afgaat op wat anderen hem vertellen. Hij baseert zich dan met name op de mondelinge overlevering, op wat over bepaalde gebeurtenissen werd verteld in zijn tijd, dat wil zeggen: niet alleen op herinneringen, maar ook op orale tradities. Voor Thukydides geldt, dat hij zich in zijn *De Peloponnesische Oorlog* nog in sterkere mate baseerde op herinneringen, op het geheugen. Thukydides schreef in *De Peloponnesische Oorlog* over een conflict waarbij hij zelf was betrokken: in 424 voor Christus werd hij als commandant van een vlooteskader naar de Thracische kust gezonden, om Atheense posities te verdedigen. Hij slaagde niet in die opdracht, en om die reden werd hij uit Athene verbannen. Over zijn betoog over de oorlog merkt Thukydides op: “De feitelijke gebeurtenissen van de oorlog heb ik mij tot taak gesteld op te schrijven, niet volgens de inlichtingen van de eerste de beste en ook niet zoals ze mij voorkwamen, maar slechts dat, waarbij ik zelf tegenwoordig was of wat ik van anderen na zo zorgvuldig mogelijk onderzoek over

ieder geval te weten ben gekomen. Het was moeilijk de waarheid te vinden omdat ooggetuigen niet hetzelfde over hetzelfde zeiden, maar naarmate zij sympathie voor een van de beide partijen of geheugen hadden”⁶ Voor Thukydides is, met andere woorden, het geheugen een belangrijke bron waarop hij zijn betoog baseert – al is hij zich ten volle bewust dat het geheugen hem kan misleiden, en al probeert hij door onderzoek zo nauwkeurig mogelijk vast te stellen wat er precies is gebeurd.

Niet zelden wordt gedacht, dat de manier waarop Thukydides te werk ging – het beschrijven van gebeurtenissen uit het recente verleden aan de hand van ooggetuigenverslagen, aan de hand van wat degenen die bij die gebeurtenissen aanwezig waren zich ervan herinneren – nog altijd een behoorlijk adequaat beeld geeft van de werkwijze van hedendaagse, professionele historici. En op het eerste gezicht lijkt dit ook best plausibel: wat ligt er meer voor de hand, dan een gebeurtenis te beschrijven op basis van de herinneringen van degenen die bij die gebeurtenis aanwezig waren? De idee bestaat dan, dat het geheugen, dat herinneringen nog altijd een uiterst belangrijke bron van kennis vormen voor historici. Zonder dat overgeleverde beeld nu helemaal te willen ontkennen, zou ik geschiedbeoefening toch veeleer willen karakteriseren als een overwinning op de beperkingen van het geheugen, dan als een discipline die in belangrijke mate afhankelijk is van het geheugen. Maar daarbij wil ik ook weer niet zo ver gaan als de Franse historici Langlois en Seignobos, die aan het einde van de negentiende eeuw in hun even bekende als invloedrijke handboek *Introduction aux études historiques* (1897) de stelling verdedigden “pas de documents, pas d'histoire”⁷ – als er geen documenten zijn (en daarmee worden hier schriftelijke bronnen bedoeld) is er ook geen geschiedschrijving mogelijk. Hoe belangrijk overgeleverde documenten ook zijn als bewijsmateriaal voor de historicus, ook zonder documenten is geschiedschrijving mogelijk, op basis van andersoortig bewijsmateriaal – en herinneringen zijn wel degelijk een voorbeeld van dergelijk andersoortig bewijsmateriaal.

Wat houden dan die beperkingen van het geheugen in, die door de geschiedbeoefening werden overwonnen?⁸ In dit verband zijn twee aspecten van belang. Het eerste van de beide is het temporele aspect: als een historicus zich alleen op ooggetuigenverslagen zou kunnen baseren, dan zou zijn onderzoek maar enkele generaties terug kunnen gaan, en niet verder. In 1967 verscheen de autobiografie van de Engelse filosoof Bertrand Russell (1872-1970). Hij beschrijft daarin dat hij zich uit zijn vroegste jeugd gesprekken herinnert, waarin werd verteld over een

bezoek dat zijn grootvader had gebracht aan Napoleon op Elba.⁹ Napoleon verbleef in 1814 op Elba – de indirecte herinnering van Russell gaat dus ruim honderdvijftig jaar terug. Dat is heel ver, uitzonderlijk ver zelfs – voor vrijwel iedereen onder ons zal gelden, dat ook doorvertelde herinneringen niet zover teruggaan in de tijd. Historici houden zich echter niet zelden bezig met een verleden dat nog veel verder van hun heden is verwijderd. Zij kunnen zich daarbij niet baseren op overgeleverde herinneringen! We zouden nog de tegenwerping kunnen maken, dat historici zich dan wellicht toch kunnen baseren op herinneringen die ooggetuigen vroeger op schrift hebben gesteld. Maar het algemeen verspreid zijn van het vermogen tot lezen en schrijven is een relatief recent verschijnsel in de geschiedenis, en historici bestuderen juist ook het verleden van vóór de tijd dat veel mensen in staat waren hun herinneringen op schrift te stellen. We mogen daarom met recht constateren, dat herinneringen als bewijsmateriaal voor de historicus een marginale rol spelen als hij onderzoek doet naar bijvoorbeeld de Middeleeuwen, de klassieke Oudheid of de geschiedenis van Mesopotamië. Sporadisch komt het voor, dat gebruik kan worden gemaakt van herinneringen die op schrift zijn vastgelegd, maar dat is bij hoge uitzondering.

Waarop baseert de geschiedbeoefening zich dan wel, als zij slechts bij uitzondering gebruik maakt – gebruik kan maken – van herinneringen als bewijsmateriaal? De historicus kon de temporele beperkingen van het geheugen juist daardoor overwinnen, doordat het besef doorbrak dat hij zich kon – en zelfs moest – baseren op tal van verschillende soorten bewijsmateriaal, anders dan herinneringen. Geschiedbeoefening kan gebruik maken van administratieve bronnen van de meest uiteenlopende aard: belastingaanslagen, doopregisters, boedelbeschrijvingen, enzovoorts. Geschiedbeoefening kan gebruik maken van de resultaten van archeologisch onderzoek – veel van wat we weten over de Romeinse tijd in de Lage Landen gaat terug op opgravingen, niet op schriftelijk bewijsmateriaal, laat staan op herinneringen. Juist doordat de historicus zich niet meer op herinneringen baseerde, kon hij de temporele beperkingen van het geheugen overwinnen: de moderne geschiedbeoefening kon pas ontstaan toen Kleio zich losmaakte van Mnemosyne.

De tweede beperking van het geheugen die de geschiedbeoefening diende te overwinnen, en ook heeft overwonnen, hangt samen met de aard van herinneringen. Herinneringen zijn per definitie persoonlijk en subjectief. Ik herinner mij, dat ik vanmiddag in de trein ben gestapt en

naar Antwerpen ben gereisd, omdat ik had toegezegd dat ik hier vanavond een lezing zou geven. Deze herinnering is voor mij even zeker als het gegeven dat ik u hier in de zaal zie zitten. Maar het is uitdrukkelijk mijn herinnering: ik heb het meegemaakt, ik kan het mij herinneren – maar als ik u vraag: herinnert u zich dat ik vanmiddag met de trein naar Antwerpen ben gereisd, dan zult u dat uiteraard ontkennen: u was er niet bij, u hebt het niet meegemaakt, dus u kunt het zich niet herinneren. Een tweede kenmerk van herinneringen is, dat zij subjectief zijn: zij zijn niet alleen persoonlijk, maar ook waar voor degene die zich iets herinnert, zonder dat dit iets zegt over de vraag of zij ook voor anderen waar zijn. Wat ik mij herinner, neem ik voor waar aan. Later kan dan wel eens blijken, dat ik mij heb vergist: onlangs nog meende ik zeker te weten dat ik een brief had gepost, totdat ik de brief een paar dagen later – met de postzegel erop – aantrof tussen post die ik had ontvangen. Herinneringen zijn subjectief: dat ik mij iets herinner garandeert geenszins dat het ook waar is. Dit persoonlijke en subjectieve karakter van herinneringen is de tweede beperking van het geheugen die de geschiedbeoefening heeft proberen te overwinnen. De geschiedbeoefening maakt er immers aanspraak tot kennis te leiden die het persoonlijke en subjectieve overstijgt. Ik formuleer dat bewust zo voorzichtig: ik wil mij niet begeven in discussies over de vraag of de geschiedbeoefening al dan niet een vorm van wetenschap is, en of historisch onderzoek kan leiden tot objectieve kennis of niet. Met de formulering dat de geschiedbeoefening er aanspraak op maakt te leiden tot kennis die het persoonlijke en subjectieve overstijgt, zullen ook degenen kunnen instemmen die ontkennen dat de geschiedbeoefening een wetenschap is, of dat historische kennis objectief is. Historische kennis wil meer zijn dan een louter persoonlijke en subjectieve weergave van gebeurtenissen in het verleden. Wanneer we nu erkennen, dat wetenschappelijk verantwoorde geschiedschrijving inderdaad het louter persoonlijke en subjectieve overstijgt, dan mogen we stellen dat de geschiedbeoefening ook in dit opzicht de beperkingen van het geheugen heeft overwonnen.

Samenvattend kunnen we nu zeggen, dat de geschiedbeoefening in twee opzichten de beperkingen van het geheugen heeft overwonnen. In de eerste plaats heeft de geschiedbeoefening de temporele beperkingen van het geheugen overwonnen: historisch onderzoek gaat veel verder terug in de tijd dan herinneringen kunnen reiken. En op de tweede plaats heeft de geschiedbeoefening het persoonlijke en subjectieve karakter van het

geheugen overwonnen: historische kennis overstijgt het strikt persoonlijke en subjectieve.

Wat is nu de betekenis van dit alles voor de praktijk van de geschiedbeoefening? Met andere woorden: hoe gaat de historicus in de praktijk om met herinneringen? Juist vanuit het besef, dat herinneringen persoonlijk en subjectief zijn, zal de historicus herinneringen met een zekere beroepsmatige scepsis bezien. Dat iemand zich een bepaalde gebeurtenis herinnert, wil geenszins zeggen dat die gebeurtenis zich inderdaad zo heeft voorgedaan – zelfs niet, dat die gebeurtenis als zodanig zich heeft voorgedaan. Wat iemand zich herinnert is daarmee nog geen historische kennis. Integendeel, de historicus zal herinneringen – of het nu gaat om herinneringen die worden verteld, dan wel om herinneringen die op schrift zijn gesteld – niet accepteren als historische kennis, tenzij deze herinneringen door onafhankelijk, andersoortig bewijsmateriaal worden bevestigd. Eerder zei ik u dat ik mij herinner dat ik vanmiddag met de trein naar Antwerpen ben gereisd – en ik veronderstel dat u mij op mijn woord gelooft als ik dat zeg. Zo niet de historicus: vanuit een beroepsmatig wantrouwen tegen herinneringen zal hij mij pas geloven als ik hem een treinkaartje kan laten zien dat mijn herinnering bevestigt, en dan bij voorkeur een kaartje dat door een conducteur is afgestempeld, en dan nog zal in zijn achterhoofd de vraag rondzingen of ik dat kaartje misschien niet van iemand heb gekregen... De historicus staat, met andere woorden, wantrouwig tegenover het gebruik van herinneringen, of dat nu mondeling geuite herinneringen zijn of herinneringen die op schrift zijn gesteld. Hij zal herinneringen uitdrukkelijk bevestigd willen zien aan de hand van onafhankelijk bewijsmateriaal – alleen onder die voorwaarde zijn herinneringen voor de historicus aanvaardbaar als historische kennis.

Daarmee wil niet gezegd zijn dat herinneringen voor de historicus geen interessant en aantrekkelijk bewijsmateriaal kunnen vormen. Met name voor historici die de contemporaine geschiedenis bestuderen, maar zeker niet voor hen alleen, zijn herinneringen vaak juist zeer belangwekkend. Met behulp van herinneringen kunnen immers lacunes in de historische kennis worden aangevuld. Historici houden zelfs speciaal voor dit doel interviews met betrokkenen: zo proberen zij bestaande kennis aan te vullen of uit te diepen. Op deze manier ontstond de zogeheten *oral history*, een vorm van geschiedbeoefening die zich hoofdzakelijk baseert op kennis die is ontleend aan gesprekken met betrokkenen. Een probleem met die benaming is overigens, dat daaronder van alles wordt verstaan, bijvoorbeeld ook onderzoek naar Afrikaanse orale tradities. Een

pionier op dit laatste terrein van onderzoek was de van oorsprong Belgische, tegenwoordig in de Verenigde Staten werkzame historicus Jan Vansina.¹⁰ Ik gebruik de term hier niet in deze betekenis, maar om te verwijzen naar de manier waarop de *oral history* wordt gebruikt door historici, die interviews gebruiken om hun kennis aan te vullen dan wel te verdiepen.¹¹ – Ook in die *oral history* streeft de historicus ernaar, om langs onafhankelijke weg bevestiging te krijgen van wat hem wordt verteld: ook al erkent de historicus dat herinneringen waardevol kunnen zijn, en aantrekkelijk bewijsmateriaal, zijn beroepsmatige wantrouwen tegen herinneringen laat hij daarmee niet varen. Een mooi voorbeeld van een dergelijk gebruik van *oral history* biedt de historiografie van de Spaanse Burgeroorlog. Omstreeks het begin van de jaren zestig werden in verschillende West-Europese landen en in de Verenigde Staten de eerste overzichtswerken over de Spaanse Burgeroorlog gepubliceerd. Met het verstrijken van de jaren nam het aantal publicaties over deze burgeroorlog in hoog tempo toe, en in zekere zin vormde zich een wat romantisch beeld van die oorlog. De Spaanse Burgeroorlog was immers een oorlog waarin tal van vrijwilligers van heinde en ver kwamen om te strijden tegen het oprukkende fascisme in Europa en voor hun ideaal van een betere wereld. En onder die vrijwilligers waren tal van dichters en schrijvers, die hun leven in de waagschaal stelden voor die goede zaak, en het niet zelden ook verloren. De Spaanse Burgeroorlog werd achteraf dan ook wel beschouwd als de laatste mogelijkheid – een mogelijkheid die helaas niet werd aangegrepen – die de Westerse wereld had om de nationaal-socialistische opmars in Europa tot staan te brengen. In 1979 verscheen het boek *Blood of Spain*¹² van de Engelse historicus Ronald Fraser, een studie die voor een belangrijk gedeelte is gebaseerd op *oral history*, op interviews met onder andere veel van de vrijwilligers die in de Spaanse Burgeroorlog vochten. Centraal in de interviews staan de ervaringen van de betrokkenen: hoe was het nu, om als vroege twintiger, mijnwerker in Engeland, te vechten in een burgeroorlog in een land waarvan je de inwoners niet kon verstaan omdat je hun taal niet sprak? Door deze aanpak kon Fraser een waardevolle aanvulling geven op de bestaande literatuur – hij maakte vooral duidelijk, dat bij de overlevende vrijwilligers dat beeld van een romantische oorlog bepaald niet leefde. De aanpak van Fraser was overigens vrij traditioneel: hij plaatst de herinneringen die hem zijn verteld steeds in het kader van wat hij weet uit archiefmateriaal of literatuurstudie. Herinneringen zijn voor hem historische kennis als zij worden bevestigd, of tenminste niet in tegenspraak zijn met daarvan onafhankelijk bewijsmateriaal. Veel van de

grote lijnen in dit boek was al bekend: de aantallen vrijwilligers, hun herkomst, in welke veldslagen zij vochten, hoeveel van hen gewond raakten, enzovoorts. Wat Fraser echter centraal stelt – de ervaringen van de vrijwilligers en andere betrokkenen –, dat is nu juist wat de historicus aan de hand van archiefmateriaal niet of nauwelijks te weten komt. Juist voor de vraag naar hoe de beschreven gebeurtenissen werden ervaren zijn herinneringen belangrijk bewijsmateriaal. *Oral history* heeft zo ook opgang gemaakt: zij werd veel gebruikt in de geschiedschrijving in de jaren zestig van de twintigste eeuw – hoewel zij al ouder was –, vanuit de vraag naar ervaringen van betrokkenen bij historische gebeurtenissen en processen in met name de sociale geschiedenis, omdat aan die vraag tot dan geen systematische aandacht werd besteed. En dat gold dan met name de brede lagen van de bevolking: geschiedschrijving was van oudsher het verhaal van grote mannen, en kleine mannen kwamen in dat verhaal niet voor, laat staan vrouwen en kinderen. De *oral history* - beweging probeerde deze vertekening te corrigeren: zij putte haar inspiratie niet in de laatste plaats uit politiek-ideologische motieven. *Oral history* was één van de middelen met behulp waarvan de zogeheten *New Left* - historici probeerden te laten zien, dat de geschiedenis meer omvat dan het verhaal van grote mannen.

Een nieuwe impuls kreeg de *oral history* onder invloed van het optreden van de zogeheten negationisten – degenen die de vervolging van en moord op het joodse volk tijdens de Tweede Wereldoorlog ontkennen. Als tegengewicht tegen deze negationisten werden overlevenden van die vervolging geïnterviewd, en door middel van die interviews werd het bewijsmateriaal tegen de ideeën van de negationisten als het ware gecreëerd. Een bijkomende reden voor dergelijke interviews was, dat historici inmiddels weliswaar veel gedocumenteerde kennis van de jodenvervolging hadden, maar dat het desondanks onbegrijpelijk bleef wat er in de vernietigingskampen was gebeurd. Juist door middel van interviews waarin overlevenden vertelden wat zij hadden meegemaakt, kon wellicht beter inzichtelijk worden gemaakt wat zich nu eigenlijk had afgespeeld. En voor wie bijvoorbeeld de indrukwekkende film *Shoah* van de Franse cineast Claude Lanzmann heeft gezien – een film die grotendeels bestaat uit gesprekken met en monologen van slachtoffers en daders – is duidelijk dat *oral history* inderdaad kan bijdragen aan een beter begrip van gebeurtenissen. Dit niet in de laatste plaats, omdat de toeschouwer in die film ook wordt geconfronteerd met de emoties van de ondervraagden: de emoties die zij hebben tijdens het vertellen van hun herinneringen, maar ook de emoties waarvan zij zich herinneren dat zij

deze indertijd hadden. Het geheugen is en wordt zo gebruikt als argument tegen het negationisme. Eén van de redenen om dit negationisme te weerleggen is, dat het voor de overlevenden van de jodenvervolging natuurlijk zeer pijnlijk is wanneer die vervolging wordt ontkend. Deze vervolging immers greep op onvergelykbare wijze in het leven van de slachtoffers in, en de herinnering eraan maakt daarom deel uit van hun persoonlijk verleden en daarmee van hun identiteit. Wie de jodenvervolging ontkent, ontkent – tenminste in de beleving van de slachtoffers – hun identiteit, en wanneer hun identiteit als overlevenden wordt ontkend worden zij in zekere zin alsnog vernietigd door het nationaal-socialisme. In dit licht bezien is het alleszins begrijpelijk dat de overlevenden alsnog hun verhaal willen vertellen, en dat *oral history* juist ook in de geschiedschrijving van de jodenvervolging een belangrijke rol is gaan spelen.

Wat hier naar aanleiding van het gebruik van herinneringen in de *oral history* werd opgemerkt over de slachtoffers van de jodenvervolging, geldt in zijn algemeenheid: het geheel van herinneringen dat wij als individu hebben is ons persoonlijk verleden, en dat persoonlijk verleden, dat geheel van herinneringen, is onze identiteit. Ieder mens is als individu de som van zijn of haar verleden ervaringen: wie zich letterlijk niets van zijn of haar verleden herinnert, heeft zijn of haar identiteit verloren. En dat is wat zich voordoet in extreme gevallen van geheugenverlies: iemand verliest dan zijn of haar identiteit. Omgekeerd: dat ik kan schrijven, of dat ik kan fietsen, maakt deel uit van mijn identiteit – schrijven en fietsen zijn zaken die ik in het verleden heb geleerd en daarom nu beheers. Ook dat ik niet kan autorijden maakt deel uit van mijn identiteit: in het verleden heb ik nooit de moeite genomen om autorijden te leren.

Zo ook maakt de politieke voorkeur die iemand heeft deel uit van zijn identiteit, maar we kunnen die politieke voorkeur alleen begrijpen vanuit het verleden van de betreffende persoon. We kunnen de politieke voorkeur van een individu begrijpen door te zeggen: gezien de achtergrond, gezien het verleden van die persoon is het begrijpelijk dat hij of zij tot die keuze komt, gezien die achtergrond is het begrijpelijk dat degene in kwestie zich aansluit bij of zich juist verzet tegen bijvoorbeeld de politieke voorkeur van zijn of haar ouders. En uit dit laatste kunnen we nog iets afleiden: ik gebruikte de termen zich aansluiten bij, zich verzetten tegen. Klaarblijkelijk hebben we niet zozeer te maken met het verleden als zodanig, maar met een houding tegenover het verleden, met de wijze waarop de betreffende persoon zijn verleden ziet, met de wijze waarop hij of zij zijn of haar verleden interpreteert. We kunnen onze eerdere

omschrijving daarmee preciseren: de identiteit van een persoon is zijn of haar verleden zoals hij of zij dat interpreteert. Anders gezegd: ons persoonlijk verleden is geen objectief gegeven, maar steeds het product van een bepaalde interpretatie. En door de herinnering vormt het verleden steeds een levend onderdeel van het heden. Een aspect dat in dit verband niet mag worden vergeten, is dat deze interpretatie van het verleden voortdurend aan verandering onderhevig is. Het verleden wordt steeds vanuit het nu, vanuit het heden geïnterpreteerd - en met het voortschrijden van de tijd verandert onze kijk op ons verleden, in het licht van nieuwe ervaringen die we opdoen of in het licht van veranderingen in de samenleving waarvan we deel uitmaken. Ons verleden is zo geen vast gegeven, maar steeds aan veranderingen onderhevig - en zo ook is onze persoonlijke identiteit niet statisch, maar voortdurend in ontwikkeling.

Zoals ik al eerder heb benadrukt, zijn de herinneringen van een mens persoonlijk en subjectief, ofwel: herinneringen zijn individueel. Kenmerkend voor de mens nu is dat hij niet als individu leeft, maar deel uitmaakt van allerlei sociale verbanden: de mens is een gemeenschapswezen. Een mens groeit op in een gezin, maar maakt ook deel uit van andere sociale verbanden: de plaats waar hij woont, zijn land, zijn stam, zijn kerk, zijn sportclub, zijn werkring, enzovoorts. In de loop van de geschiedenis hebben mensen zo in heel uiteenlopende gemeenschappen geleefd, maar van dergelijke sociale verbanden is altijd sprake geweest. Ook die sociale verbanden, ook die gemeenschappen hebben een verleden. En net zoals dat voor een individu geldt, zijn ook gemeenschappen zich bewust van hun verleden, en vormt hun verleden een levend onderdeel van hun heden. Zoals we hebben gezien zijn herinneringen persoonlijk en individueel. De wijze waarop een gemeenschap zich bewust is van haar verleden moet dus anders van karakter zijn: het gaat hier immers om een gemeenschappelijk verleden, een verleden dat publiek is en wordt gedeeld door de verschillende personen die deel uitmaken van de betreffende gemeenschap. Dat collectieve verleden, die gezamenlijke "herinnering", is datgene wat we aanduiden met de term "traditie", hetgeen letterlijk het "overgeleverde" betekent.

Elke gemeenschap heeft tradities: een gemeenschap zonder tradities is ondenkbaar. We hoeven alleen maar naar de hedendaagse samenleving te kijken om in te zien dat tal van zaken zijn gebaseerd op traditie, zijn overgeleverd uit het verleden. We kunnen in dat verband denken aan, om wat willekeurig gekozen voorbeelden te geven, de wetgeving, de staatsinrichting, godsdienstige opvattingen, maar ook aan wetenschap, kunst, de verhouding tussen man en vrouw, de opvoeding,

sportbeoefening, enzovoorts. Bij al die zaken speelt de overlevering, de traditie, een rol; voor al die zaken geldt dat het verleden een levend onderdeel van het heden is. Interessant is in dit verband, dat het woord "traditie" in het hedendaagse Nederlands - tenminste in het Nederlands dat ten noorden van het ravijn tussen Essen en Roosendaal wordt gesproken - een wat negatieve bijklank heeft gekregen. Een traditie is al gauw "ouderwets" of "achterhaald", terwijl gewoonlijk met grote waardering wordt gesproken over "vernieuwing", "creativiteit", "modern" en "verandering". Deze wat afkeurende houding tegenover "traditie" gaat terug op de vooronderstelling, dat "traditie" wil zeggen dat bepaalde overleveringen klakkeloos worden overgenomen. Toch is dat niet iets wat de oorspronkelijke betekenis van de term impliceert: een traditie maakt per definitie deel uit van het heden - en in dat heden kan voor een bepaalde houding tegenover het overgeleverde worden gekozen. Zo kan een traditie bijvoorbeeld ook radicaal worden verworpen. Maar ook wanneer dit laatste het geval is, speelt de traditie een rol: zonder die traditie zou het verzet ertegen niet zijn ontstaan, dus indirect laat de invloed van de traditie zich zeker nog gelden. We zien dat bijvoorbeeld terug in de Reformatie: het karakter van de Reformatie is mede bepaald door de kerkelijke traditie waartegen hervormers als Luther en Calvijn zich afzetten. Daarbij moet het volgende worden opgemerkt. Wanneer men zich afzet tegen een bepaalde traditie, dan verwerpt men gewoonlijk alleen bepaalde aspecten ervan, terwijl andere wel worden overgenomen. Ook dat is iets wat kan worden geïllustreerd aan de hand van een voorbeeld: de Franse Revolutie kunnen we beschouwen als verwerping van de overgeleverde staatsinrichting, maar een groot aantal aspecten van de Franse samenleving bleef onveranderd. De wijze waarop de Franse bevolking in haar levensonderhoud voorzag, om maar eens iets te noemen, veranderde niet op stel en sprong door de Revolutie. Interessant is in dit verband, dat werd geprobeerd de Revolutie aanzien te verschaffen door aansluiting te zoeken bij tradities uit de Romeinse Oudheid: zo lieten leiders van de Revolutie zich portretteren naar het voorbeeld van Romeinse staatslieden. Dit bewust aansluiten bij bestaande tradities, of zelfs het bewust scheppen van nieuwe tradities, om een regime of een beweging aanzien te verschaffen staat bekend als de *invention of tradition*.¹³ Een voorbeeld van een bewust geschapen traditie is de Kerstoespraak van de Engelse vorst of vorstin, waarmee in 1932 weloverwogen werd begonnen, met de bedoeling dit jaarlijks te herhalen om de band tussen vorstenhuis en bevolking tot uitdrukking te brengen en te versterken.

Eerder spraken we over het verleden van een individu, en toen werd naar voren gebracht dat het persoonlijk verleden de identiteit van het individu is, dat de identiteit van een persoon zijn verleden is zoals hij dat interpreteert. Analooq daaraan kan worden gesteld, dat de traditie de identiteit van een gemeenschap is. De traditie, ofwel het verleden van een gemeenschap zoals dat door die gemeenschap wordt geïnterpreteerd, is de identiteit van die gemeenschap. Zoals iemand met een extreme vorm van geheugenverlies zijn identiteit verliest, zo verliest ook een gemeenschap haar identiteit wanneer alle tradities, wanneer alle besef van een verleden verloren zou gaan. Een gemeenschap zonder identiteit is dan ook gedoemd uiteen te vallen en ten onder te gaan, tenzij zij anderszins op kunstmatige wijze bijeen wordt gehouden. Op deze problematiek heeft de Engelse schrijver George Orwell gewezen in zijn bekende boek *1984*¹⁴, en overigens ook in andere werken. In *1984* voert Orwell een staat op, waarin de machthebbers heel bewust de burgers, de gemeenschap haar identiteit ontnemen door haar haar verleden te ontnemen. Dat verleden wordt voortdurend methodisch en systematisch "herschreven" – of beter gezegd: vervalst – in een ministerie dat de naam *Ministry of Truth* draagt. Stelselmatig wordt daar het verleden steeds opnieuw aangepast aan veranderde politieke omstandigheden – zodat de bevolking haar identiteit niet ontleent, niet kan ontlennen aan het verleden. In plaats daarvan wordt er via georganiseerde campagnes naar gestreefd dat de bevolking zich volkomen identificeert met de leider van de staat, *Big Brother*. Waar het om gaat, is dat men de bevolking haar identiteit ontnemt en een nieuwe identiteit opdringt, door haar haar verleden te ontnemen. Nu is *1984* een roman, en een roman staat per definitie in een complexe verhouding tot de werkelijkheid. Niettemin is de idee die Orwell in romanvorm naar voren brengt van groot belang: al is *1984* een satire, een groteske overdrijving, totalitaire regimes hebben wel degelijk de neiging om op een dergelijke wijze met het verleden om te gaan. Te wijzen valt op het voorbeeld van de officiële geschiedschrijving in de Sovjet-Unie, waar de rol van Trotski in de revolutie van 1917 systematisch werd verzwegen, en pas onder invloed van de *glasnost* die onder Gorbatsjov in gang werd gezet voorzichtig werd erkend. Dit herschrijven van de geschiedenis hield overigens niet alleen in, dat – in het geval van dit voorbeeld – de rol van Trotski systematisch werd verzwegen. Nee, hij werd bovendien systematisch weggeretoucheerd van alle foto's waarop hij was afgebeeld.¹⁵ Deze praktijk was gemeengoed achter het IJzeren Gordijn – en kon er, volgens de Tsjechische schrijver Milan Kundera, zelfs toe leiden dat een staatsman voortleefde als

bontmuts. Op de eerste bladzijde van *Het boek van de lach en de vergetelheid*¹⁶ vertelt hij, hoe de Tsjechische communistische leider Klement Gottwald in februari 1948 verscheen op het balkon van een paleis in Praag, om een menigte van honderdduizenden mensen toe te spreken. Gottwald werd geflankeerd door andere communistische leiders. Het was een koude dag, en toen het begon te sneeuwen nam één van hen, Vladimir Clementis, zijn bontmuts af, en gaf deze aan Gottwald. Clementis raakte in 1950 in ongenade, op beschuldiging van 'burgerlijk nationalisme'; in 1952 werd hij zelfs ter dood veroordeeld en terechtgesteld. Hij werd daarop weggeretoucheerd van alle foto's die waren gemaakt van de toespraak van Klement Gottwald in 1948. Al wat er van Clementis overbleef was de bontmuts op het hoofd van Gottwald: in de officiële Tsjechische geschiedschrijving leefde Clementis voort als bontmuts.

Met dit alles wil ik geenszins suggereren, dat alleen totalitaire regimes een beeld van hun eigen verleden uitdragen. Integendeel, ook in democratische landen wordt een visie op het eigen verleden naar buiten gebracht. Zo schetsen Nederlanders vaak het beeld van hun vaderland als een land waar van oudsher grote verdraagzaamheid zou hebben bestaan tegenover etnische en religieuze minderheden. De religieuze en culturele tolerantie die, volgens dat beeld, tegenwoordig in Nederland bestaat, en die hogelijk moet worden gewaardeerd, gaat terug op een traditie van eeuwen – zij bood bijvoorbeeld al in de zeventiende eeuw denkers als René Descartes en Baruch de Spinoza letterlijk en figuurlijk de ruimte om hun ideeën te ontwikkelen en te publiceren. Deze visie op de Nederlandse geschiedenis wordt door middel van het geschiedenisonderwijs verspreid onder leerlingen van lagere en middelbare scholen. Het grote verschil met de omgang met het verleden in totalitaire regimes is dan ook niet *dat* er een visie op het eigen verleden wordt uitgedragen, maar dat er over die visie geen open discussie mogelijk is. In totalitaire regimes kon de visie op het eigen verleden niet ter discussie worden gesteld, in democratische landen bestaat wel ruimte voor een open discussie over het eigen verleden.

Uit dit alles mogen we concluderen dat voor een gemeenschap geldt, wat ook voor een individu geldt: haar identiteit is haar verleden, of preciezer: de identiteit van een gemeenschap is haar verleden zoals zij dat interpreteert. De omgang met het verleden is daarmee van grote betekenis voor een gemeenschap, en voor een natie van grote politieke en maatschappelijke betekenis. Hoezeer dit het geval is moge blijken uit het voorbeeld van de zogeheten 'Dolkstootlegende' en de invloed ervan

op de politieke ontwikkeling in de Republiek van Weimar. De 'Dolkstootlegende' was een visie op het eigen, nationale verleden: aanhangers van die legende beweerden, dat Duitsland in de Eerste Wereldoorlog nooit een nederlaag had geleden als het Duitse leger niet was gevelde door een 'dolkstoot' in de rug vanuit Duitsland zelf. Duitsland verloor de oorlog, omdat het leger op het beslissende moment niet de benodigde steun kreeg van regering en bevolking - hadden de regering en de bevolking het leger niet in de steek gelaten, dan was de oorlog niet verloren. De Republiek van Weimar werd door velen gezien als een staatsinrichting die Duitsland was opgelegd bij de Vrede van Versailles - uiteindelijk het resultaat van een militaire nederlaag die geen echte nederlaag was maar voortkwam uit een 'dolkstoot' in de rug. Mede vanuit die visie op of interpretatie van het eigen, nationale verleden kon de Republiek van Weimar vanaf het prille begin nauwelijks bogen op voldoende steun, en zij ging dan ook ten onder, met alle gevolgen van dien. In het Duitsland van tussen de beide wereldoorlogen werd de politieke ontwikkeling dus niet in de laatste plaats bepaald door de verschillende visies op en interpretaties van het eigen, nationale verleden - waaronder de 'dolkstootlegende' een belangrijke plaats innam. Het voorbeeld bevestigt de stelling, dat de omgang met het verleden van grote politieke en maatschappelijke betekenis is voor een gemeenschap, voor een land. Immers, de identiteit van die gemeenschap of van dat land is in het geding, wanneer over het verleden van die gemeenschap of dat land wordt gediscussieerd.

Nu is in de Westerse cultuur geschiedbeoefening een van de wijzen waarop met het verleden wordt omgegaan. Hier moeten twee kanttekeningen worden gemaakt. Ten eerste is deze wijze van omgaan met het verleden ook zelf het product van het verleden, iets wat in de loop van de geschiedenis is ontstaan. En in de tweede plaats: geschiedbeoefening als vorm van omgaan met het verleden moet niet worden beschouwd als de enige vorm van omgaan met het verleden. In andere culturen wordt op andere manieren met het eigen verleden omgegaan, al is die Westerse wijze van omgaan met het verleden inmiddels ook in andere culturen bekend geraakt en zelfs ingeburgerd. Binnen de Westerse cultuur geldt de wetenschappelijk beoefende geschiedschrijving als een belangrijke manier van omgaan met het verleden - "geschiedenis is", aldus een bekende omschrijving uit 1929 van de Nederlandse historicus Johan Huizinga, "de geestelijke vorm, waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden".¹⁷ Toch moeten professionele historici niet uit het oog verliezen, aldus de Engelse

filosoof David Lowenthal in zijn boek *The past is a foreign country*,¹⁸ dat de geschiedbeoefening maar één van de manieren is waarop een cultuur haar verleden kent. Voor een breed publiek is de wetenschappelijk verantwoorde geschiedschrijving waarschijnlijk zelfs van minder belang dan historische fictie. Historische fictie kan verschillende vormen aannemen: historische romans, maar ook speelfilms als bijvoorbeeld *Spartacus*, televisieseries als *Robin Hood*, en stripverhalen als *Asterix*. Maar met dit voorbehoud mogen we de geschiedschrijving beschouwen als een belangrijke vorm van omgaan met het verleden: wetenschappelijk verantwoorde geschiedschrijving is het bewust en systematisch onderzoeken van het verleden, om tot een interpretatie van dit verleden te komen. En als zodanig kunnen we de geschiedbeoefening in zekere zin beschouwen als de tegenhanger van het geheugen. Immers, zoals het geheugen het individuele verleden bewaart en aanwezig houdt, zo bewaart de geschiedbeoefening het collectieve verleden en houdt het aanwezig. En zoals het geheugen daarmee van niet te overschatten betekenis voor de identiteit van het individu is, zo is de geschiedbeoefening van grote betekenis voor de identiteit van de gemeenschap, al wordt de betekenis van de geschiedbeoefening niet altijd beseft. In deze zin betoont Kleio zich een ware dochter van Mnemosyne: net als haar moeder bewaart Kleio daden uit het verleden voor het nageslacht.

Het is u wellicht opgevallen, dat ik spreek over een collectief verleden, en de geschiedbeoefening beschrijf als de tegenhanger van het geheugen, maar dat ik de tegenwoordig veel gebruikte term 'collectief geheugen' heb vermeden. De reden daarvoor is, dat ik van opvatting ben dat die metafoer - want dat is deze uitdrukking natuurlijk - niet verhelderend is. Tussen geheugen en geschiedbeoefening bestaan wezenlijke verschillen - het geheugen is persoonlijk en subjectief, de geschiedbeoefening streeft ernaar het persoonlijke en subjectieve juist te overstijgen - die door deze metafoer dreigen te worden verhuld. Juist daarom zou ik willen pleiten voor voorzichtigheid in het gebruik van de term 'collectief geheugen' - de term draagt niet bij aan een beter begrip van de geschiedbeoefening en haar functie.¹⁹

Ter afsluiting van mijn betoog wil ik het volgende opmerken.

Eenzijds heb ik geprobeerd te laten zien, hoe in de geschiedbeoefening wordt omgegaan met het geheugen, met herinneringen als bewijsmateriaal. Vanuit het streven naar kennis die het persoonlijke en subjectieve overstijgt staat de geschiedbeoefening bepaald kritisch ten aanzien van herinneringen, die immers persoonlijk en subjectief zijn. Toch

maakt de geschiedbeoefening, met name de zogeheten *oral history*, wel degelijk gebruik van herinneringen als bewijsmateriaal.

Anderzijds heb ik willen wijzen op een belangrijke overeenkomst tussen het geheugen en de geschiedbeoefening. Zowel voor het geheugen als de geschiedbeoefening geldt, dat zij daden uit het verleden bewaren – en dat zij door die daden uit het verleden te bewaren van grote betekenis zijn voor de identiteit, het geheugen voor de identiteit van het individu, de geschiedbeoefening voor de identiteit van de gemeenschap.

1. Dit is de tekst van een lezing, die op 18 november 2002 werd gehouden in het kader van het Studium Generale van de Universiteit van Antwerpen, met als thema 'het geheugen'. Prof. dr W.J. van der Dussen, dr A. Bosch en dr A.E.M. Janssen waren zo vriendelijk, een eerste versie van deze tekst van commentaar te voorzien; van hun kanttekeningen en suggesties heb ik dankbaar gebruik gemaakt.
2. Samuel IJsseling, *Apollo, Dionysos, Aphrodite en de anderen. Griekse goden in de hedendaagse filosofie*, Amsterdam, Boom, 1994.
3. W.H. Auden, 'Homage to Clio', in: W.H. Auden, *Selected Poems*, red. E. Mendelson, Londen en Boston, Faber & Faber, 1979, 232-235.
4. Joseph Brodsky, 'Profile of Clio', in: Joseph Brodsky, *On grief and reason*, New York 1995, 114-137.
5. Herodotos, *Het verslag van mijn onderzoek*, vertaald, ingeleid en geannoteerd door Hein L. van Doolen, Nijmegen, SUN, 1995, 45.
6. Thukydides, *De Peloponnesische Oorlog*, vertaald door M.A. Schwarz, Baarn en Amsterdam, Polak en Van Gennep, 1986, 11
7. Ch.V. Langlois en Ch. Seignobos, *Introduction aux études historiques*, tweede druk, Parijs, Hachette, 1899, 2.
8. Vgl. voor de bespreking van herinneringen als bewijsmateriaal voor historici R.G. Collingwood, *The idea of history*, herziene editie onder red. van W.J. van der Dussen, Oxford, Clarendon, 1993, 234-235, 252-253 en *passim*.
9. Het voorbeeld is ontleend aan W.J. van der Dussen, *Filosofie van de geschiedwetenschappen*, Leiden, 1988, 13-14.
10. Vgl. Jan Vansina, *De la tradition orale: essai de méthode historique*, Tervuren, Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, 1961; dit invloedrijke boek werd in verschillende talen vertaald en is veelvuldig herdrukt.
11. Vgl. Ronald J. Grele, 'Oral history', in: Kelly Boyd (red.), *Encyclopedia of historians and historical writing*, Londen en Chicago, Dearborn, 1999, vol. 2, 881-883; en D.R. Woolf, 'Oral history', in: D.R. Woolf (red.), *A global encyclopedia of historical writing*, New York en Londen, Garland, 1998, vol. 2, 671-676.
12. Ronald Fraser, *Blood of Spain. The experience of the Spanish Civil War, 1936-1939*, Londen, Penguin, 1979.
13. Vgl. Eric Hobsbawm en Terence Ranger (red.), *The invention of tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992; eerste druk 1983.
14. George Orwell, *1984*, Londen, 1949).

15. Een interessante studie naar dit verschijnsel, met tal van voorbeelden, is David King, *The commissar vanishes. The falsification of photographs and art in Stalin's Russia*, New York, Holt, 1997, *passim*.
16. Milan Kundera, *Het boek van de lach en de vergetelheid*, Bussum, 1981; oorspronkelijke uitgave in het Tsjechisch, 1979.
17. Johan Huizinga, 'Over een definitie van het begrip geschiedenis', hier geciteerd uit: Johan Huizinga, *De taak der cultuurgeschiedenis*, samengesteld, verzorgd en van een nawoord voorzien door W.E. Krul, Groningen, Historische Uitgeverij, 1995, 66.
18. David Lowenthal, *The past is a foreign country*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, *passim*.
19. Vgl. Jan van der Dussen, "De tijd in perspectief. Zoeken naar een oriëntatie in de geschiedenis", in: Maria Grever en Harry Jansen (red.), *De ongrijpbare tijd. Temporaliteit en de constructie van het verleden*, Hilversum, Verloren, 2001, 20, noot 9.

Anti-Amerikaanse obsessie

Lic. Alain Mouton

Het huidige anti-Amerikanisme is onlogisch. Dat is eigenlijk de conclusie van het laatste boek van de Franse intellectueel Jean-François Revel, lid van de *Académie Française*: *L'Obsession anti-américaine*. Daarin wordt op een vakkundige manier komaf gemaakt met de argumenten als zouden de Verenigde Staten de bron zijn van alle kwaad in de wereld. We ontsnappen er bijna niet meer aan. Overal in de media krijgt de V.S. enorme kritiek. De aanklachten zijn veelvuldig: als kapitalistisch land is de V.S. constant bezig met zich te verrijken op de kap van de ontwikkelingslanden. Imperialistisch als ze is denkt ze alleen maar aan het overheersen van de wereld, zowel economisch als militair. Het land is egoïstisch want denkt enkel aan de eigen belangen. Oorlogszuchtig, want geweld is te verkiezen boven diplomatie. Op de koop toe is de V.S. een van de grootste vervuilers ter wereld. Zelfs de term fascisme duikt op want de V.S. is een manipulator, voert censuur in, en zo verder. Bovendien is het land het symbool van de vulgariteit en slechte smaak.

Revel gaat al deze verwijten met een opvallende precisie te lijf. Dat blijkt niet echt een moeilijke oefening te zijn want de tegenargumenten zijn massaal aanwezig. Het blijft volgens Revel echter een moeilijke oefening omdat de Anti-Amerikanen gewoon niet liever willen dan gedesinformeerd zijn. Revel haast zich ook om te zeggen dat Amerika een verre van perfecte samenleving is maar "debatten moeten op een serene manier gevoerd worden en dat is hier vaak een probleem."

We zouden kunnen stellen dat de boek van Revel een moedige poging is. Als Fransman – én als lid van de *Académie française* – woont hij immers in de bakermat van het anti-Amerikanisme. Frankrijk is nooit in oorlog geweest met de V.S., maar toch horen we bij onze zuiderburen de hardste kritiek oprijzen. Een eerste onlogische vaststelling, zegt Revel, maar hij heeft er wel een eigen verklaring voor. Een aantal landen die vroeger een grootmacht waren zijn jaloers op het Amerikaanse succes. Nog nooit in de wereldgeschiedenis is één land zo dominant geweest, zowel op economisch, politiek, militair als cultureel vlak.

Maar, zegt Revel, de V.S. kan daar eigenlijk niet aan doen. Het land mag dan al doordrongen zijn van een zeker messianisme (de verklaring

daarvoor liggen in de protestantse wortels van de natie), het is een grootmacht geworden ondanks zichzelf.

"De Europese landen hebben zichzelf door verwoestende oorlogen met elkaar verzwakt, en zo is de V.S. er eigenlijk toevallig als sterkste uit gekomen," stelt Revel. Een van de oorzaken van dat Europees verval zijn de totalitaire systemen die hier wortel hebben geschoten en aan de basis liggen van twee wereldoorlogen. Communisme, nazisme of fascisme zijn nu eenmaal geen Amerikaanse uitvindingen. Daarom verwondert Revel er zich des te meer over dat de V.S. aangevallen wordt door Europese intellectuelen omwille van het vermeend ondemocratisch karakter van de natie. Opnieuw ruimt hij hier een aantal misverstanden uit de weg: de V.S. is een van de eerste landen waar het algemeen stemrecht werd ingevoerd, en neen, het zijn niet alleen de rijkste Amerikanen die gaan stemmen en neen, het Amerikaanse kiessysteem is niet inefficiënt. Dat kiessysteem kreeg heel wat kritiek toen bleek dat de Democraat Al Gore eind 2000 met meer stemmen dan George Bush toch niet tot president werd verkozen. Maar Revel antwoordt daarop dat het stelsel het resultaat is van een lange historische evolutie en dat er op de Europese kiessystemen op zijn minste evenveel kritiek te formuleren is.

Meteen gooit Revel een andere mythe overboord: dat de Republikeinen geprobeerd hebben om de verkiezingsuitslag te manipuleren, puur uit frustratie omdat ze al veel te lang verstoken zijn gebleven van de presidentiële macht – ten tijde van Clinton dus acht jaar – en dat ze het Witte Huis als hun eigendom beschouwen. Een snelle berekening leert dat de Democraten de voorbije 60 jaar veel vaker de president hebben geleverd dan omgekeerd.

Het is natuurlijk veel gemakkelijker om de Republikeinse politici aan te vallen en hen met alle zonden van Israël te overladen. Zij zijn immers het prototype van de oorlogszuchtige heerser. Dat geldt vooral voor Ronald Reagan, George Bush sr. en uiteraard de huidige president. Zij zouden in alle conflicten willen tussenkomen en daardoor een wereldwijde hegemonie vestigen. Dat is tenminste het argument dat we bij onze Europese intellectuelen horen wanneer een Amerikaanse interventie hen niet goed uitkomt, zegt Revel. Meestal kiezen ze echter voor de omgekeerde redenering: de V.S. zouden zich niet langer met de wereldproblemen willen bemoeien en zich terugtrekken op hun eiland. Waar is hier de logica, vraagt Revel zich af.

11 september

De afwezigheid van elke logica in de anti-Amerikaanse kritiek werd ten top gedreven toen bleek dat de V.S. nog meer negatieve commentaar kreeg na de aanslagen van 11 september. Die zouden immers het rechtstreekse gevolg zijn van de dominantie die Amerika aan de wereld wil opleggen. Begrijpe wie kan. Men vergeet, zegt Revel, dat de terroristen zich niet keren tegen het rijke Westen. Ze zijn zelf immers zeer kapitaalkrchtig. Neen, ze vallen het Westen in het algemeen aan want zij zijn de goddelozen en onzuiveren. De aanval is dus niet gericht tegen de V.S., maar tegen de Westerse waarden die de tand des tijds hebben doorstaan: scheiding van kerk en staat, democratie, vrijheid van meningsuiting, gelijkheid tussen mannen en vrouwen,... Hun strijd is een ideologische strijd, zegt Revel, geen economische. Zeggen dat de oplossing ligt in het ongecontroleerd ondersteunen van de ontwikkelingshulp is volgens Revel een verkeerd argument.

En zo komen we bij de volgende kritiek: de V.S. is de bakermat van het kapitalisme en ligt aan de basis van het perfide mondialisme. Antwoord van Revel: de cijfers tonen aan dat de ontwikkelingslanden economisch groeien dankzij de mondialisering én dankzij de Amerikaanse groei. De mondialisering leidt dus niet tot meer armoede. Revel meldt ook ter attentie van de ecologen dat er geen enkel land van de 177 die het Kyoto-protocol ondertekend hebben, het daadwerkelijk hebben geratificeerd. Eigenlijk is er niemand die Kyoto toepast maar het is enkel de V.S. die de kritiek over zich heen krijgt. Blijkbaar hebben de groenen meer aandacht voor de vervuiling in Westerse landen en vooral de V.S., dan voor de rampen die zich in de ex-Sovjetunie voordeden. Dat is volgens Revel een van de essentiële elementen van het anti-Amerikanisme: de zaken worden gewoon omgedraaid. Blijkbaar vergeet men dat Irak Koeweit had binnengevallen voor dat de V.S. troepen stuurde en blijkbaar vergeet men dat de V.S. een interventie plande in Afghanistan NADAT het was aangevallen door zelfmoordcommando's. Eigenlijk wordt een land dat zich verdedigt afgeschilderd als een agressor.

De argumentatie van Revel staat als een huis maar op een punt maakt hij een ernstige fout: hij beweert dat de V.S. de kampioen is van de vrijhandel. Dat is maar een deel van de waarheid. De overheid heeft vrijhandel altijd gepromoot maar als het hen goed uitkomt zijn de Amerikanen zeer protectionistisch. We denken bijvoorbeeld aan de beslissing die Bush een paar maanden geleden nam: hij wou de Amerikaanse markt afschermen voor Europese staalproducten. Het was

niet de eerste keer dat ze over grote plas zo'n economisch nefaste maatregelen nemen. Revel mag dan nog zeggen dat er heel wat kritiek op kwam, dat minder fraaie aspect van de Amerikaanse politiek wordt in het boek wat onderbelicht, wat echter geen afbreuk doet aan dit magistrale essay.

Jean-François Revel, *Lobsession anti-américaine-Son fonctionnement, ses causes, ses conséquences*, Parijs, Plon, 2002, 304 p.

Het KVHV bestaat honderd jaar: Bij een jubileumboek

Pieter Jan Verstraete

De katholieke studentenbeweging mag geenszins klagen over een gebrek aan belangstelling vanwege de historici. Naast talloze artikels en kleinere geschriften (onder meer de reeks *AKVS-Schriften*) beschikken we over de standaardwerken van het echtpaar Lieve Gevers (*Bewogen jeugd*, 1987) en Louis Vos (*Bloei en ondergang van het AKVS*, 1982). Recent nog verscheen de lijvige Rodenbachbiografie van de Tieltse historicus Romain Vanlandschoot. Eigenaardig genoeg bestond er nog geen aparte studie over het Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond (KVHV). Deze leemte wordt thans opgevuld door *Vlaamse vaandels, rode petten: honderd jaar Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond* dat verscheen naar aanleiding van de honderdste verjaardag van deze vereniging.

Het boek onder de redactie van Louis Vos, Wilfried Weets en Bart de Wever bundelt een aantal opstellen, en bestaat uit twee delen. Een eerste deel gaat nader in op de plaats van het KVHV in de evoluerende Vlaamse Beweging, en legt de nadruk op de breekpunten: 1914, 1944 en 1968. Het tweede deel van het boek bestaat uit een uitvoerige kroniek van het Verbond tussen 1902 en 2002.

Zes aparte 'essays' (zo de inleiders) onderzoeken in het eerste deel diverse aspecten uit de geschiedenis van het Verbond. Lieve Gevers schetst op droge academische wijze het ontstaan van het studentenverenigingsleven vanaf de herstelling van de Leuvense universiteit in 1834. Meer dan een beknopte synthese van haar hierboven vermelde werk brengt ze niet. Onder impuls van de Vlaamse studentenleider Frans van Cauwelaert legde het Verbond tijdens zijn eerste jaren vooral de klemtoon op het politieke engagement in de Vlaamse Beweging. Na zijn vertrek in 1905 ijverde Jef vanden Eynde – voor wanneer eens een biografie over deze kleurrijke prins-student? – met succes voor de uitbouw van een hoogstaande Vlaamse studentencultuur. Gevers eindigt haar opstel in 1914. De groeiende conflicten tussen Vlaamse en Franstalige studenten hadden inmiddels in Leuven de toon aangegeven.

Voor zijn bijdrage putte Louis Vos eveneens hoofdzakelijk uit zijn opus magnum. Hierbij valt het wel enigszins te betreuren dat er geen apart

klein opstel over de KVHV-studenten aan het IJzerfront opgenomen werd. Op rake wijze schetst Vos hoe het Verbond een graadmeter was van de snel evoluerende Vlaamse Beweging. Vooral na 1925 radicaliseerde de vereniging vlug naar een anti-Belgische oppositie. Binnen het Vlaams-nationalisme nam het Verbond, ondanks hevige kritiek en ultimata van het rectoraat en het episcopaat, een toonaangevende plaats in. Tal van afgestudeerde KVHV'ers engageerden zich in de Vlaams-nationale en in de katholieke partijpolitiek. Tijdens het interbellum zag het KVHV voor zichzelf twee grote taken weggelegd: 1) het vormen van leiders en 2) gids te zijn voor de Vlaamse Beweging. Op pagina 28 stelt Vos dat het Verbond na 1928 "geïsoleerd raakte van de bredere Vlaamse Beweging". Hij doet dit zonder nadere uitleg te geven. Wat is dat, de bredere Vlaamse Beweging? De katholieke partij? Het verenigingsleven? Wat meer duidelijkheid zou hier wel op zijn plaats geweest zijn.

Tijdens de jaren dertig kwam een groot aantal studenten in het rechts-revolutionaire vaarwater terecht. Een Groot-Nederlands intellectueel weekblad als *Jong Dietschland* onder redactie van Victor Leemans kende binnen KVHV-kringen een ruime verspreiding. Van een linkse studentenfractie was er in die jaren in Leuven geen sprake.

De periode 1944-1968 wordt door Bart de Wever behandeld. Aanvankelijk trachtte men het KVHV een loyaal Belgische koers te doen varen. Lang duurde dit evenwel niet. De hersteleugdbedevaart van 28 april 1946 had al laten uitschijnen dat de communautaire spanningen nog niet verdwenen waren. Vanaf 1949 maakte het Vlaams-nationalisme binnen het KVHV terug de wacht uit. Tijdens de jaren vijftig nam het Verbond het voortouw in acties voor federalisme, de splitsing van de unitaire CVP en amnestie. De strijd voor Leuven Vlaams en mei '68 betekende het hoogtepunt en meteen ook het eindpunt van het politiek engagement van het KVHV. Het Verbond verloor al tijdens deze slag zijn greep op de Leuvense studentenbeweging. Haar rol van voorhoede van de strijdende Vlaamse Beweging lag definitief achter de rug. In de schaduw van een groots verleden overleefde het KVHV als relatief kleine studentenbeweging. Vanaf de jaren tachtig profileerde het Verbond zich meer en meer als traditioneel-studentikoze vereniging.

In drie aparte opstellen maken we verder kennis met allerlei aparte aspecten uit het bestaan van het Verbond als cultuurdrager. Het zijn stuk voor stuk onderhoudende bijdragen. Het grootste deel (p. 83-269) van het gedenkboek bestaat uit een minitieuze en ongemeen verrijkende levenskroniek van het KVHV, samengesteld onder leiding van Wilfried Weets. Hier komen de talrijke verdiensten van het jubilerende Verbond

voor de Vlaamse Beweging op een indrukwekkende wijze tot uiting. Meteen vormt deze rijkgestoffeerde kroniek het belangrijkste deel van het boek. Hierdoor krijgt het boek een beklivende waarde.

Een literatuurlijst en een personenregister sluiten het boek af. Een slotbeschouwing ontbreekt in dit overigens rijk gedocumenteerde boek.

L. Vos, Ba. de Wever en W. Weets (red.), *Vlaamse vaandels, rode petten: honderd jaar Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond*. Kapellen, Uitgeverij Pelckmans, 2002. Ill., 284 blz. Gen., 29,95 euro.

Over de auteurs

- **Mr Drs Frank Judo** is hoofdredacteur van *Vivat Academia*.
- **Lic. Alain Mouton** studeerde politieke wetenschap aan de KU Leuven en is redacteur van het economische weekblad *Trends*.
- **Dr Jozef Ostyn** is licentiaat in de geschiedenis van de Universiteit Gent en promoveerde in 1995 aan de Ohio State University te Columbus, Ohio op het proefschrift *Beyond Alliance: U.S. Foreign Policy and the Forging of an Atlantic Community, 1947-1955*.
- **Lic. Jaak Peeters** studeerde psychologie aan de KU Leuven en is hoofd van de personeelsdienst van een multinationale onderneming. Hij publiceerde talloze artikelen over de toekomst van Vlaanderen en is onder meer auteur van de boeken *De cultuur van het simplisme: over de identiteit van mens, land en volk* (1991) en *Waarde landgenoten. Brief van een Vlaams nationalist aan de nieuwe Vlamingen* (1997).
- **Drs Herman Simissen** is verbonden aan de faculteit cultuurwetenschappen van de Open Universiteit te Heerlen. Hij is tevens redacteur van het tijdschrift *Streven*.
- **Pieter Jan Verstraete** is historicus is publiceerde meerdere spraakmakende werken over de geschiedenis van de Vlaamse Beweging.

Afdelingen

<http://vva.vwb.org/vva-afdelingen.html>

VVA-Antwerpen	swinnen20@hotmail.com vic.mortelmans@vlaanderen.org (jongeren)
VVA-Brugge	gwijde.steel@pandora.be
VVA-Brussel	wa@drvermeulen.com
VVA-leper	andre.bouckaert@online.be
VVA-Campinia	den_boone@hotmail.com
VVA-Klein-Brabant	raoul.lamens@skynet.be (secretaris)
VVA-Kortrijk	paul.thurman@kulak.ac.be paul_de_meester@hotmail.com (secretaris)
VVA-Kortrijk-Jongeren	ponseele.c@daikin.be wa_jongeren@hotmail.com (secretariaat)
VVA-Leuven	petervanwindekens@vlm.be
VVA-Limburg	walimburg@pandora.be ghislain.duchateau@pandora.be (secretaris)
VVA-Oostende	wim.vereycken@pandora.be
VVA-Taxandria	verdurme.bvba@pi.be

Activiteitenkalender

<i>WA-Antwerpen</i>	<i>WA-Oost-Vlaanderen</i>
Dinsdag 17 december Zana Etembala over <i>Crisis in het gebied der Grote Meeren</i>	Zondag 19 januari Nieuwjaarsbrunch
Zondag 12 januari 23ste AKO Nieuwjaarsconcert, <i>Een reis naar Parijs</i> , De Singel, 11u	Dinsdag 11 februari Dirk Heirbaut over <i>De feodaliteit in Vlaanderen</i>
Dinsdag 14 januari Rector Josse Van Steenberge over <i>De Universiteit van Antwerpen – hoe zal ze er in de toekomst uitzien?</i>	1 tot 8 maart Reis naar Syrië
Aanvullend jongerenprogramma:	Donderdag 20 maart Luc de Broe over <i>Iconen</i>
Zaterdag 1 februari Voorstelling van de Poesje van Sint-Andries	Zaterdag 29 maart Algemene ledendag

Tot uw dienst: de leden van het hoofdbestuur.

Algemeen voorzitter:

Prof. Dr. Matthias Storme, Zuidbroek 49, 9030 Mariakerke

Algemene ondervoorzitters:

Lic. Milka Tombal, Carnegielaan 47, 3500 Hasselt

Ir. Marc Van Dongen, Bredabaan 764, 2170 Merksem

Algemeen secretaris:

Ph. D. Rita Wardenier, Waverseseesteeweg 288, 1040 Brussel

Algemeen penningmeester:

Lic. Fernand Smets, Oostvaardijk 17, 2830 Willebroek

Hoofdredacteur:

Mr. Frank Judo, Luchtvaartlaan 50 bus 5, 1150 Sint-Pieters-Woluwe

Bestuursleden:

Lic. Alain Mouton, Voorstraat 36 A, 8500 Kortrijk

Lic. Stijn Debruyne, H. Mausstraat 15 b 7, 1000 Brussel

Prof. Dr. Jozef T. Devreese, d'Oultremontlei 24, 2930, Brasschaat

Lic. Chris D'Huyvetter-Swinnen, Azalealaan 1, 2950 Kapellen

Lic. Luc Decreus, Minister Tacklaan 21, 8500 Kortrijk

Ir. Wim Vereyken, Pater Pirelaan 9, 8400 Oostende

Lic. Marnix Cherretté, Vaartstraat 4 bus 5, 9300 Aalst

Elk auteur is verantwoordelijk voor zijn bijdrage. VVA-standpunten worden expliciet als dusdanig aangekondigd.